KONRAD LORENZ s-a născut în anul 1903 la Viena şi a murit tot la Viena, în 1989. A studiat medicina şi zoologia, devenind în 1940 profesor de psihologie comparată la Konigsberg. între 1950 şi 1973, a fost director mai întîi la Institutul Max Planck de fiziologie comportamentală din Buldern, iar apoi în Seewiesen. Ulterior a devenit coordonatorul Institutului „Konrad Lorenz" al Academiei Austriece de Ştiinţe. In 1973 i s-a decernat premiul Nobel pentru medicină şi fiziologie. I s-au acordat numeroase distincţii internaţionale.

Printre lucrările sale principale se numără:

Uber tierisches und menschliches Verhalten; Das Wirkungsgefiige der Natur und das Schicksal des Menschen; Die Riickseite des Spiegels; Der Abbau des Menschlichen; Das sogenannte Bose; Er redete mit dem Vieh, den Vogeln und den Fischen; So kam der Mensch aufden Hund; Denkwege; Die Naturwissenschaft vom Menschen.

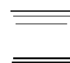
KONRAD LORENZ

Cele opt păcate capitale ale omenirii civilizate

Traducere din germană de
VASILE V. POENARU

Ediţia a Ii-a

HUM ANITAS
BUCUREŞTI

Coperta colecției
DONE STAN

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale
LORENZ, KONRAD
Cele opt păcate capitale ale omenirii civilizate /
Konrad Lorenz; trad.: Vasile V. Poenaru. - Ed. a 2-a.
București: Humanitas, 2001
144 p.; 18 cm
Tit. orig. (ger.): Die acht Todsunden der Zivilisierten Menschheit.
Bibliogr.
ISBN 973-50-0173-X
I. Poenaru, Vasile V. (trad.)
316

ISBN 973-50-0173-X

UN OPTIMIST CUVÎNT ÎNAINTE

Prelegerea de față a fost scrisă pentru volumul omagial apărut cu ocazia celei de-a șaptezecea aniversări a prietenului meu Eduard Baumgarten. De fapt, ea nu se potrivește, în esența ei, nici cu o ocazie într-atît de festivă și nici cu natura plină de voioșie a momentului jubiliar, fiind, s-o recunoaștem, o Ieremiadă, un îndemn spre pocăință și schimbare adresat întregii omeniri, îndemn despre care s-ar putea spune că i-ar sta mai bine unui predicator al penitenței, cum e renumitul augustinian vienez Abraham a Santa Clara, decît unui cercetător al științelor naturii. Dar noi trăim într-un timp în care cercetătorul științelor naturii e cel capabil să vadă cu deosebită precizie anumite pericole. Astfel, a predica devine pentru el o datorie.

Predica mea radiodifuzată a aflat un ecou care m-a uimit. Am primit nenumărate scrisori de la oameni care-mi cereau textul tipărit, iar în cele din urmă cei mai buni prieteni m-au îndemnat categoric să fac această scriere accesibilă unui larg public cititor.

Toate acestea sînt de natură să contrazică pesimismul ce pare să răzbată din scrierea mea:

Omul care de bună seamă era de părere că predică însingurat în pustie vorbea, după cum s-a constatat, în fața unui auditoriu numeros și înțelegător! Mai mult chiar: Recitind cuvintele mele, îmi sar în ochi mai multe afirmații care încă din momentul în care le-am așternut pe hîrtie erau puțin exagerate, astăzi ele fiind de-a dreptul neadevărate. Astfel, la pagina 106 se poate citi că ecologia ar fi o știință a cărei importanță nu e recunoscută îndeajuns. Acest lucru chiar că nu mai poate fi afirmat astăzi, cînd organizația noastră bavareză „Gruppe Okologie" se bucură de atenție și înțelegere din partea forurilor competente. Pericolul suprapopulării și cel al ideologiei creșterii sînt estimate corect de către un număr tot mai mare de oameni raționali și responsabili. împotriva pustiirii spațiului vital se iau tot felul de măsuri care, ce-i drept, nu sînt nici pe departe suficiente, dîndu-ne însă speranța că în curînd ele vor fi întru totul corespunzătoare.

În mod îmbucurător, trebuie să-mi rectific afirmațiile și în altă privință. Am scris cînd am dezbătut doctrina behavioristă că ea ar avea „în mod indiscutabil o vină considerabilă în colapsul moral și cultural al Statelor Unite, ce se profilează amenințător". între timp, chiar în Statele Unite au început să se audă o serie de voci care combat în mod energic această teorie eronată. împotriva lor se recurge încă la toate mijloacele posibile, dar ele sînt *auzite,* iar adevărul nu poate fi ascuns timp îndelungat decît făcînd să amuțească acele voci. Epidemiile spirituale ale contemporaneității au obiceiul ca, venind din America, să apară în Europa cu o oarecare întîrziere. în timp ce behaviorismul e în scădere în America, el e în mare vogă printre psihologii și sociologii europeni. în mod vizibil, această epidemie e trecătoare.

În sfîrșit, aș vrea să aduc o mică rectificare cu privire la dușmănia dintre generații. Dacă nu sînt stîrniți prin mijloace politice ori pur și simplu incapabili să creadă ceva spus de un om mai în vîrstă, tinerii din ziua de azi au urechi să audă adevărurile biologice fundamentale. E perfect posibil să convingi niște tineri revoluționari de adevărul celor spuse în Capitolul VII din această cărticică.

Ar fi o aroganță să credem că ceea ce noi înșine știm cu certitudine nu poate fi făcut și pe înțelesul celor mai mulți oameni. Tot ce am scris în această carte e mult mai ușor de înțeles decît, să zicem, calculul integral și diferențial, pe care orice elev de liceu trebuie să le învețe. Orice pericol își pierde considerabil din capacitatea de a ne îngrozi, dacă îi sînt cunoscute cauzele. Astfel, eu sper și cred că această cărticică va contribui puțin la diminuarea pericolelor ce amenință omenirea.

KONRAD LORENZ
Seewiesen, 1972

Proprietăţi structurale şi perturbări funcţionale ale sistemelor vii

Etologia poate fi definită ca ramura ştiinţei care a luat naştere atunci cînd toate modurile de abordare şi metodele subînţelese şi obli-, gatorii de la Charles Darwin încoace în cazul tuturor celorlalte discipline biologice au fost aplicate şi în cercetarea comportamentului animal şi uman. Faptul că acest lucru s-a întîmplat, în mod ciudat, atît de tîrziu îşi are temeiul în istoria cercetării comportamentale, de care ne vom ocupa pe scurt în capitolul despre îndoctrinare. Etologia tratează, aşadar, atît comportamentul animal cît şi cel uman ca funcţie a unui *sistem* ce îşi datorează existenţa şi forma specifică unei *deveniri* istorice care s-a desfăşurat în filogenie, în dezvoltarea individului şi, la om, în istoria culturii. întrebarea pur cauzală *de ce* un anumit sistem e alcătuit aşa şi nu altfel îşi poate găsi răspunsul numai în explicaţia naturală a acestei deveniri.

Dintre cauzele devenirii organice în ansamblu, pe lîngă procesele de mutaţii şi recombinări ale genelor, *selecţia* naturală joacă rolul predominant. Ea determină ceea ce numim *adaptare,* un proces pur cognitiv prin care organismul asi-

milează informația existentă în mediul înconjurător şi care prezintă importanță pentru supraviețuirea sa, altfel spus, un proces prin care el dobîndeşte *cunoaştere* în legătură cu mediul înconjurător.

Existența unor structuri şi funcții care s-au dezvoltat prin adaptare e caracteristică ființelor vii, în lumea anorganică neexistînd ceva similar. Acest fapt pune cercetătorul în fața unei întrebări pe care fizicianul şi chimistul nu o cunosc. E vorba de întrebarea „pentru ce?" Cînd biologul întreabă astfel, el nu caută o tălmăcire teleologică a sensului, ci, mai modest, doar acea performanță a unei caracteristici care asigură supraviețuirea speciei. Dacă întrebăm pentru ce pisica are ghearele îndoite şi răspundem „ca să prindă şoareci", aceasta nu e decît o formă prescurtată a întrebării: „ce performanță necesară menținerii speciei a dus la forma îndoită a ghearelor pisicii?"

Cînd ți-ai petrecut o lungă viață de cercetător punînd întruna această întrebare cu privire la cele mai ciudate structuri şi moduri comportamentale şi ai primit de fiecare dată un răspuns convingător, eşti înclinat să crezi că structuri corporale şi comportamentale complexe, structuri în general improbabile, nu pot lua naştere niciodată altfel decît prin selecție şi adaptare. Această părere ar fi de natură să ne deconcerteze dacă am pune întrebarea „pentru ce?" cu privire la anumite moduri comportamentale ale oamenilor civilizați, ce pot fi observate în

mod regulat. La ce-i servesc omenirii înmulțirea ei fără măsură, mania ei de-a dreptul nebunească de întrecere, înarmarea crescîndă, care devine din ce în ce mai îngrozitoare, continua astenizare a orăşeanului etc, etc? La o privire mai atentă se poate vedea însă că mai toate aceste performanțe nedorite reprezintă perturbări ale unor mecanisme comportamentale specifice, care la început concurau şi ele la perturbarea speciei. Cu alte cuvinte, ele trebuie privite ca fiind *patologice.*

Analiza sistemului organic ce se află la baza comportamentului social al omului reprezintă cea mai grea şi ambițioasă sarcină pe care şi-o asumă ştiința naturii, acest sistem fiind de departe cel mai complex de pe pămînt. S-ar putea spune că această cutezanță, oricum extrem de dificilă, devine de-a dreptul imposibilă datorită transformării multiple şi imprevizibile a comportamentului uman prin sedimentarea unor fenomene patologice. Din fericire, nu se întîmplă aşa. Departe de a fi un obstacol insurmontabil pentru analiza unui sistem organic, o perturbare patologică reprezintă de foarte multe ori chiar cheia înțelegerii sale. Cunoaştem din istoria fiziologiei multe cazuri în care un cercetător a sesizat existența unui important sistem organic abia prin aceea că o perturbare patologică a dus la declanşarea unei boli. Cînd E. T. Kocher a încercat să vindece aşa-numita boală a lui Basedow prin îndepărtarea glandei tiroide, a provocat la început

tetanie şi spasme, deoarece a extras şi glandele paratiroide, ce reglează schimbul de calciu. Cînd a corectat această greşeală, a produs prin măsura încă prea drastică a extirpării glandei tiroide un complex simptomatic pe care 1-a numit *Kachexia thyreopriva* şi care prezenta anumite similitudini cu o formă de cretinism frecventă în văile alpine cu izvoare sărace în iod, numită mixedem. Din această stare de fapt, precum şi din altele asemănătoare a rezultat că glandele cu secreţie internă formează un sistem în care absolut totul se află într-o interacţiune cauzală. Orice secreţie a glandelor endocrine care se elimină prin sînge exercită o anumită acţiune asupra organismului în ansamblul său, care poate implica metabolismul, procesele de creştere, comportamentul şi altele. De aceea, ele se numesc hormoni (din gr. *hormao* - eu pun în mişcare). Acţiunile a doi hormoni pot fi exact opuse, ei fiind „anta-gonişti", la fel cum şi acţiunile a doi muşchi pot fi opuse pentru a se obţine poziţia dorită a articulaţiei. Atîta vreme cît se menţine echilibrul hormonal, nu iese la iveală faptul că sistemul glandelor endocrine e alcătuit din funcţii parţiale. Dacă se perturbă însă cît de puţin armonia acţiunilor şi a reacţiilor, starea generală a organismului se abate de la valoarea „nominală" dorită, altfel spus, organismul se îmbolnăveşte. Un surplus de hormoni ai glandei tiroide duce la boala lui Basedow, în caz contrar produ-cîndu-se mixedemul.

Sistemul glandelor endocrine şi istoria cercetării lor relevă aspecte importante în legătură cu modul în care trebuie să abordăm proiectul nostru de a înţelege sistemul de ansamblu al pornirilor umane. Bineînţeles că acest sistem e alcătuit mult mai complex, de vreme ce el cuprinde în sine sistemul glandelor endocrine ca subsistem. în mod evident, omul posedă un număr enorm de surse independente ale pornirilor sale, dintre care multe derivă din programe comportamentale ce au luat naştere în mod filogenetic, adică din „instincte." Să desemnezi omul ca „fiinţă ce poate fi redusă la instincte", aşa cum am făcut-o eu în trecut, înseamnă să produci confuzie. Ce-i drept, lungi lanţuri interconectate de moduri comportamentale înnăscute se pot „dizolva" de-a lungul unei evoluţii filogenetice continue a capacităţii de învăţare şi a raţiunii în sensul dispariţiei joncţiunii obligatorii dintre părţile lor, astfel încît aceste părţi să-i stea la dispoziţie în mod independent subiectului activ, aşa cum P. Leyhausen a arătat în mod convingător în cazul animalelor de pradă din specia felinelor, în acelaşi timp însă, fiecare dintre aceste părţi disponibilizate devine, după cum a arătat acelaşi Leyhausen, o pornire autonomă, dezvoltînd un comportament de apetenţă propriu ce tinde la realizarea sa. Fără îndoială, omului îi lipsesc lungi lanţuri de mişcări instinctive obligatoriu interconectate, dar în măsura în care putem extrapola rezultatele obţinute în cazul

mamiferelor dezvoltate, se poate presupune că el nu dispune de mai puține porniri pur instinctive, ci, din contră, de mult mai multe decît orice animal. In orice caz, în încercarea noastră de analiză a sistemului trebuie să luăm în considerare această posibilitate.

Acest lucru este deosebit de important în cazul aprecierii unui comportament vizibil perturbat în mod patologic. Psihiatrul Ronald Hargreaves, care ne-a părăsit prea devreme, îmi scria într-una din ultimele sale scrisori că își făcuse un obicei metodologic din a pune, în cadrul oricărei încercări de a înțelege o perturbare spirituală, concomitent *două* întrebări, în primul rînd, se întreba care anume va fi fiind acea performanță normală care să ducă la menținerea speciei în cazul respectivului sistem perturbat, iar apoi căuta să afle despre ce fel de perturbare e vorba și, în mod special, dacă a fost provocată de o suprafuncție ori de o subfuncție a unui sistem parțial. Sistemele parțiale ale unui complex sistem organic interacționează într-atît de profund, încît de multe ori e greu să trasezi limita domeniului lor de acțiune, funcțiile lor neputînd fi măcar concepute în mod separat. Mai mult, nici măcar structurile sistemelor parțiale nu pot fi întotdeauna definite în mod clar. în acest sens se pune problema cînd Paul Weiss afirmă în spirituala sa scriere *Determinism Stratified* cu privire la sistemele subordonate: „Orice este îndeajuns de unitar pentru a merita un nume constituie un sistem."

Există foarte multe porniri umane îndeajuns de unitare spre a li se găsi un nume în limbajul uzual. Cuvinte ca ură, dragoste, prietenie, mînie, credință, atașament, suspiciune, încredere etc. reprezintă toate stări ce corespund unor disponibilități către moduri comportamentale bine precizate, la fel cum se întîmplă și în cazul expresiilor uzuale în cercetarea științifică a comportamentului, cum ar fi agresivitatea, tendința de ierarhizare, teritorialitatea etc. precum și toți termenii compuși cu *Stimmung* (dispoziție), dispoziție de clocit, de împerechere ori de zbor etc. Putem să ne încredem în flerul pe care limba noastră devenită naturală îl are pentru contexte psihologice profunde, așa cum ne încredem în intuiția cercetătorilor științifici ai animalelor, și să acceptăm — pentru început numai ca ipoteză de lucru — că fiecăreia dintre aceste denumiri pentru stări sufletești și disponibilități de acțiune umane îi corespunde un real sistem de porniri, fără a ne interesa deocamdată în ce măsură pornirea respectivă își trage puterea din izvoare filogenetice sau culturale. Putem presupune că fiecare dintre aceste porniri reprezintă o verigă a unui sistem bine ordonat și armonic din punct de vedere funcțional, fiind astfel *indispensabil.* întrebarea dacă ura, dragostea, credința etc. sînt „bune" sau „rele" e pusă fără nici un fel de înțelegere a funcției de sistem a întregului, fiind la fel de lipsită de sens ca întrebarea dacă glanda tiroidă e bună ori proastă. Impresia răspîndită că astfel de performanțe ar putea fi împărțite în

> bune şi rele şi că dragostea, credinţa şi încrederea ar fi bune în sine, iar ura, necredinţa şi neîncrederea, rele e cauzată numai de faptul că, în societatea noastră, de primele ducem în general lipsă, celelalte existînd în exces. Prea multă dragoste distruge nenumăraţi copii plini de speranţe, „credinţa nibelungică" ridicată la valoare autoreferenţială absolută a dus la urmări infernale, iar Erik Erikson a demonstrat de curînd printr-o argumentare fără drept de apel . indispensabilitatea neîncrederii.

O proprietate structurală a tuturor sistemelor organice superior integrate o reprezintă reglementarea prin aşa-numitele circuite de reglare sau homeostaze. Pentru a le înţelege modul de funcţionare, să ne închipuim un angrenaj de efecte compus dintr-un număr de sisteme ce îşi amplifică reciproc funcţiile, astfel încît sistemul *a* susţine efectul lui *b, b* pe al lui *c* etc. pînă cînd, în cele din urmă, z exercită la rîndu-i o acţiune de amplificare asupra performanţei lui *a.* Un asemenea cerc de „conexiuni inverse" pozitive se poate afla în cel mai fericit caz într-un echilibru labil, cea mai mică amplificare a unui singur efect ducînd la o amplificare în avalanşă a tuturor funcţiilor sistemului, iar, invers, cea mai mică diminuare la încetarea oricărei activităţi. După cum tehnica ne-a arătat de mult, un astfel de sistem labil poate fi transformat într-unui stabil, introducîndu-se în procesul ciclic o singură verigă, a cărei acţiune asupra verigii imediat următoare din lanţul in-

teractiv devine cu atît mai slabă cu cît acţiunea verigii aflate înaintea ei e mai puternică. Astfel ia naştere un circuit de reglare, o homeostază sau un „feedback negativ", cum i se mai spune. Acesta e unul dintre puţinele procese inventate de tehnicieni înainte ca biologii să le fi descoperit în domeniul organic.

în natura vie există nenumărate circuite de reglare. Ele sînt într-atît de indispensabile pentru menţinerea vieţii, încît însăşi apariţia vieţii ar fi de neconceput fără „inventarea" concomitentă a circuitului de reglare. Circuite avînd conexiuni inverse pozitive nu se găsesc aproape deloc în natură, decît poate în cazul unui eveniment aflat într-o creştere bruscă urmată de o revenire la fel de bruscă, aşa cum se întîmplă cu o avalanşă ori un incendiu în stepă. Ne amintesc de acestea şi unele perturbări patologice ale vieţii sociale umane ce sînt de natură să te ducă cu gîndul la spusele lui Friedrich Schiller din *Die Glocke (Clopotul),* referitor la puterea focului: „Dar să te ţii cînd se porneşte!"

Conexiunea inversă negativă face să nu mai fie necesar ca acţiunea fiecărui subsistem care participă la circuitul de reglare să fie fixată la o anumită valoare. O mică suprafuncţie sau subfuncţie poate fi uşor echivalată. Nu se ajunge la perturbări periculoase ale sistemului ca întreg decît atunci cînd una dintre funcţiile parţiale e accentuată sau diminuată într-atît de mult încît homeostază să nu mai poată echivala dez-

echilibrul apărut, precum şi în cazul în care chiar mecanismul de reglare prezintă unele probleme. Pentru amîndouă situațiile vom afla exemple în cele ce urmează.

II

Suprapopularea

în mod normal, în organismele individuale nu se întîlnesc circuite cu o conexiune inversă pozitivă. Doar viața în ansamblul ei îşi poate permite o asemenea lipsă de măsură, fără ca acest fapt să conducă deocamdată la consecințe nefaste vizibile. Viața organică s-a integrat ca un baraj ciudat în curentul disipat al energiei cosmice, ea „mănîncă" entropie negativă, acaparează energia şi creşte datorită ei, fiind capabilă tocmai în urma acestei creşteri să acapareze din ce în ce mai multă energie, şi aceasta cu atît mai repede cu cît a reuşit deja să preia mai multă energie. Faptul că acest lucru nu a dus încă la o acumulare extremă şi la catastrofe se explică prin aceea că forțele nemiloase ale anorganicului şi legile probabilității limitează înmulțirea vietăților; în al doilea rînd, acest fapt se explică prin formarea în interiorul diferitelor specii a unor circuite de reglare. în capitolul următor, care tratează tema distrugerii spațiului vital pămîntesc, se va arăta modul lor de acționare. Acum trebuie să ne ocupăm în primul rînd de înmulțirea fără măsură a omului, căci ea se face vinovată de

multe dintre fenomenele despre care vom discuta mai tîrziu.

Toate darurile de care omul se bucură datorită profundei cunoaşteri a mediului înconjurător, progresele tehnologiei sale, ale chimiei şi medicinei, tot ceea ce pare a fi de natură să diminueze suferinţa umană acţionează în mod cutremurător şi paradoxal în sensul distrugerii omenirii. Aceasta e pe cale să facă tocmai ceea ce altfel nu li se întîmplă sistemelor vii aproape niciodată, şi anume să se sugrume în sine însăşi. Cel mai înfiorător lucru îl reprezintă însă faptul că în acest proces apocaliptic cele mai înalte şi nobile însuşiri şi capacităţi ale omului, tocmai acelea pe care pe drept cuvînt le resimţim şi le apreciem ca fiind specific umane, vor fi, după toate aparenţele, primele care se vor pierde.

Noi, toţi cei care trăim în ţări culturale cu o populaţie densă ori chiar în mari oraşe, nici nu mai ştim cît de mult ne lipseşte o dragoste umană generală, caldă, izvorîtă din inimă. Trebuie să cazi neinvitat pe cap unor oameni dintr-o ţară slab populată, în care kilometri întregi de străzi proaste separă vecinii între ei, pentru a-ţi da seama cît de ospitalier şi iubitor de oameni e omul atunci cînd capacitatea sa de a stabili contacte sociale nu este în mod permanent suprasolicitată. Mi-am dat seama de acest lucru printr-o întîmplare de neuitat. Aveam ca oaspeţi o pereche de americani din Wisconsin, ecologi prin vocaţie, ce locuiau în deplină singurătate într-o casă din pădure. Cînd eram pe punctul

să ne luăm cina, cineva a sunat la uşă, iar eu am exclamat supărat: „Cine o mai fi şi acum!" N-aş fi putut să-i şochez mai mult pe oaspeţii mei nici prin cea mai mare grosolănie. Faptul că cineva poate reacţiona la sunetul soneriei altfel decît bucurîndu-se i-a scandalizat.

Cu siguranţă că aglomerarea unor mase umane în marile oraşe moderne este în mare măsură vinovată de incapacitatea noastră de a mai percepe chipul aproapelui nostru în fantasmagoria chipurilor mereu schimbătoare ce se tot suprapun şi estompează. Dragostea faţă de aproapele nostru e într-atît de diluată de mulţimea celor ce ne sînt apropiaţi, prea apropiaţi, încît urmele ei abia dacă se mai zăresc. Cei care mai sînt în stare să nutrească sentimente adevărate şi calde pentru semeni trebuie să se concentreze asupra unui număr redus de prieteni, deoarece noi nu sîntem structural capabili să-i iubim pe toţi oamenii, oricît ar fi de întemeiată şi de etică cerinţa de a o face. E nevoie, aşadar, de o selecţie, altfel spus, trebuie să „îi ţinem la distanţă" din punct de vedere sentimental pe mulţi oameni care de fapt ar fi pe deplin demni de prietenia noastră. „Not to get emotionally involved" (A nu te implica emoţional), iată una dintre principalele griji ale multor orăşeni. Această atitudine, pe care nici unul dintre noi nu o poate evita complet, pune în evidenţă o sumbră nuanţă de *neomenie;* ea ne aduce aminte de vechii latifundiari americani, care se purtau omeneşte cu negrii lor „de casă", privindu-i

însă pe sclavii de lucru de pe plantații în cel mai • bun caz ca pe valoroase animale de casă. Dacă această ecranare împotriva contactelor umane continuă, ea va duce, alături de fenomenele de plafonare a simțurilor, de care ne vom ocupa mai tîrziu, la acele manifestări cumplite de indiferență despre care ziarele relatează în fiecare zi. Cu cît avansează la oameni procesul contopirii cu gloata, cu atît mai stringent se vede pus *fiecare* individ în parte în fața necesității de a nu se implica emoțional, astfel încît în zilele noastre e posibil ca tocmai în cele mai mari metropole să se petreacă tîlhării, crime şi violuri ziua în amiaza mare şi pe străzi circulate, fără • ca vreun „trecător" să intervină.

înghesuirea multor oameni într-un spațiu extrem de îngust nu duce la fenomene ale dezumanizării doar prin mijlocirea factorilor de epuizare şi eşuare a relațiilor interumane, ci declanşează şi comportamente în mod nemijlocit agresive. Din nenumărate experiențe făcute pe animale a reieşit că agresiunea din interiorul unei specii poate fi amplificată prin înghesuirea indivizilor. Cine nu a trăit asta ca prizonier de război sau în cadrul unor alte concentrări forțate a mulți oameni nu-şi poate da seama la ce nivel ajunge irascibilitatea meschină în astfel de circumstanțe. Tocmai atunci cînd încerci să te stăpîneşti, străduindu-te să arborezi în contactul permanent cu ceilalți oameni, care nu-ți sînt prieteni, o ținută politicoasă, altfel spus prietenoasă, această stare se accentuează pînă devine insuportabilă. Lipsa generală de amabilitate ce poate fi observată în toate marile oraşe e în mod evident direct proporțională cu densitatea de populație dintr-o anumită zonă. în marile gări sau la capătul de linie al autobuzului din New York, de pildă, ea atinge cote îngrijorătoare.

în mod mijlocit, suprapopularea contribuie la toate stările de fapt negative şi la fenomenele de decădere pe care le vom discuta în capitolele ce urmează. Opinia că printr-o „condiționare" corespunzătoare s-ar putea obține un tip de om care să nu fie expus consecințelor nefaste ale aglomerării extreme este după părerea mea o amăgire periculoasă.

III

Pustiirea spațiului vital

Părerea eronată că „natura" ar fi inepuizabilă e foarte răspîndită. Fiecare specie de animal, de plantă ori de ciupercă — toate aceste tipuri de ființe vii făcînd parte deopotrivă din **angrenajul naturii** — este adaptată la mediul **său înconjurător, mediu** în care de bună seamă **nu sînt integrate numai** componentele **anorganice ale unui anumit** teritoriu, ci şi toate **ființele vii care** coabitează în perimetrul acestui **teritoriu. Aşadar,** toate vietățile ce se află în **interiorul unui** spațiu vital sînt adaptate *unele* ***la altele.*** Acest lucru e valabil şi pentru acele **ființe** ce se află aparent într-o relație ostilă, cum **ar** fi de pildă animalul de pradă şi prada sa, altfel spus, cel care mănîncă şi cel care e mîncat. La o analiză mai atentă se poate vedea că, privite ca specii şi nu ca indivizi, aceste ființe nu-şi dăunează defel unele altora, în anumite cazuri ele alcătuind chiar comunități de interese. E de la sine înțeles că cel care mănîncă e în cel mai înalt grad interesat în perpetuarea acelei specii de pradă de pe urma căreia trăieşte, indiferent că e vorba de un animal ori de o plantă. Cu cît este mai specializat pe un singur

tip de hrană, cu atît este mai mare acest interes, în astfel de cazuri, animalul de pradă nu va putea provoca niciodată dispariția totală a prăzii sale, căci ultima pereche din specia care vînează ar muri cu mult timp înainte de a întîlni ultima pereche din specia vînată. Dacă densitatea de populație a speciei vînate scade sub un anumit prag, specia care vînează va dispărea, lucru ce din fericire s-a întîmplat cu cele mai multe întreprinderi profilate pe vînarea balenelor. în momentul în care cîinele Dingo, inițial un animal de casă, a ajuns în Australia şi s-a sălbăticit, el nu a dus la dispariția nici unuia dintre animalele de pe urma cărora trăia, eliminînd în schimb două mari animale de pradă, lupul cu marsupiu, Thylacinus, şi diavolul cu marsupiu, Sarcophilus. Aceste animale de pradă înzestrate cu **o** dantură de-a dreptul înfiorătoare ar fi, ce-i drept, superioare în luptă cîinelui Dingo, dar din cauza creierului lor primitiv ele au nevoie de **o** densitate de populație mult mai mare a vînatului decît mai inteligentul cîine sălbatic. Ele nu au pierit în luptă, ci au fost eliminate de concurență, trebuind să moară de foame.

Nu se întîmplă decît arareori ca înmulțirea unui animal să fie determinată în mod nemijlocit de cantitatea de hrană aflată la dispoziție. Acest lucru nu ar fi economic nici în cazul vînătorului şi nici în cel al vînatului. Un pescar care trăieşte din ceea ce îi dă apa va avea grijă să nu prindă prea mulți peşti, astfel încît peştii

supraviețuitori să poată asigura un adaos de populație suficient de mare pentru a compensa pierderile suferite în urma pescuitului. Cum anume se poate afla pragul optim ne spune o socoteală destul de complicată a punctelor de maxim şi de minim. Dacă se pescuieşte prea puțin, lacul va rămîne suprapopulat, neputîndu-se produce sporul de populație dorit din cauza aglomerației prea mari de peşti, iar în caz contrar vor rămîne prea puțini peşti pentru a realiza acest spor, chiar dacă lacul asigură condiții optime de hrană şi de creştere. După cum a arătat V. C. Wynne-Edwards, multe specii de peşti practică un tip asemănător de economie. Pe lîngă delimitarea teritoriilor, ce împiedică o aglomerare nedorită, mai există o serie de alte moduri comportamentale de natură să prevină o exploatare în exces a resurselor existente.

Adesea se întîmplă ca specia mîncată să beneficieze de avantaje însemnate de pe urma speciei care o mănîncă. Nu e vorba aici doar de reglarea cifrei de înmulțire a animalelor sau plantelor ce reprezintă hrana animalului de pradă care e un factor de stabilitate în cadrul echilibrului biologic. Pierderile bruşte de populație care s-au înregistrat în cazul rozătoarelor în momentele imediat următoare atingerii densității de populație maxime reprezintă în mod cert un pericol mai mare pentru existența acestei specii decît menținerea echilibrată a unei populații, a unei diminuări a suprapopulației datorită animalelor de pradă. De foarte multe ori

însă, simbioza dintre cel care mănîncă şi cel care e mîncat merge mult mai departe. Există multe specii de iarbă special „construite" parcă spre a fi permanent culcate la pămînt şi lovite de copitele unor animale mari, un efect similar obținîndu-se în cazul gazoanelor artificiale doar în urma unor eforturi deosebite cu coasa şi tăvălugul. în absența acestor factori, astfel de ierburi ar trebui să facă loc altora ce nu suportă un asemenea tratament, fiind însă mai rezistente în alte privințe. Pe scurt, două forme de viață se pot afla într-o relație de dependență foarte asemănătoare cu cea dintre om şi animalele sale de casă şi plantele pe care le cultivă. Legitățile care guvernează astfel de interacțiuni sînt şi ele de multe ori foarte asemănătoare celor ale economiei umane, fapt reflectat, de altfel, în termenul pe care ştiința biologică 1-a dat acelui domeniu ce se ocupă de interacțiunile mai sus amintite: *ecologia.* Un termen economic de care ne vom mai ocupa aici nu apare, ce-i drept, în ecologia animalelor şi plantelor; e vorba de *exploatarea ilegală.*

Interacțiunile din cadrul feluritelor specii de animale, plante şi ciuperci ce locuiesc laolaltă într-un spațiu vital, formînd împreună o comunitate de viețuire sau *biocenoză,* sînt deosebit de complexe. Adaptarea diferitelor specii de viețăți, ce s-a desfăşurat în intervale de timp cărora le corespund o ordine de mărime aparținînd geologiei şi nu istoriei omenirii, a dus la o stare de echilibru pe cît de admirabilă, pe atît de uşor

de perturbat. Există multe procese de reglare care protejează acest echilibru de perturbări inevitabile, cum ar fi vremea ş.a. Toate transformările lente ce au loc în timp, fiind cauzate, de pildă, de evoluţia speciilor ori de o schimbare treptată a climei, nu pot pune în pericol echilibrul unui spaţiu vital. Influenţele bruşte pot avea în schimb, chiar dacă sînt aparent nesemnificative, consecinţe neaşteptat de mari, chiar catastrofale. Popularea unui teritoriu cu un animal dintr-o specie la prima vedere total inofensivă poate duce literalmente la pustiirea a mari întinderi, după cum s-a întîmplat în Australia din cauza iepurilor de casă. Această intervenţie în echilibrul unui biotop a fost produsă de om. Efecte similare se pot obţine însă în principiu şi în absenţa intervenţiei umane, chiar dacă probabilitatea e mai mică.

Ecologia omului se transformă într-un ritm mult mai rapid decît în cazul tuturor celorlalte vietăţi. Ritmul e prescris de progresul tehnologiei sale, care urmează o progresie geometrică. Astfel, omul declanşează vrînd-nevrînd preschimbări profunde ce conduc adesea la distrugerea totală a biocenozelor în care şi de pe urma cărora trăieşte. De aici fac excepţie doar cîteva triburi „sălbatice", cum ar fi de pildă anumite comunităţi de indieni din junglele Americii de Sud care trăiesc din ceea ce culeg ori vînează, precum şi locuitorii unor insule oceanice care se ocupă în mică măsură cu agricultura, trăind în primul rînd din nuci de cocos

şi din animale de mare. Astfel de culturi nu-şi influenţează biotopul într-o măsură mai mare decît o fac diferitele populaţii de animale. Aceasta este o modalitate teoretică în care omul ar putea trăi în echilibru cu biotopul său. Mai există însă şi posibilitatea ca omul să-şi *creeze* ca agricultor şi crescător de vite o biocenoză nouă, pliată perfect după necesităţile sale şi care poate fi în principiu la fel de viabilă în timp ca o biocenoză ce nu e supusă influenţelor sale. Lucrul e valabil în cazul unor vechi culturi de agricultori, caracterizate de o continuitate îndelungată a generaţiilor pe aceleaşi meleaguri, ce face ca pe baza experienţei şi a cunoştinţelor ecologice dobîndite prin practică omul să-i întoarcă gliei cu dragoste tot ce a primit de la ea. Ţăranul ştie prea bine ceea ce întreaga omenire civilizată pare să fi uitat, şi anume că resursele biologice ale planetei *nu sînt inepuizabile.* După ce în America întinse suprafeţe de pămînt au fost transformate din teren arabil în deşert prin eroziunile ce au urmat exploatărilor ilegale, după ce mari teritorii au fost degradate prin despăduriri ce au dus la dispariţia a nenumărate specii de animale folositoare, lumea a început să se preocupe din nou de aceste chestiuni, mai ales datorită faptului că mari întreprinderi industriale din agricultură, din domeniul pescuitului şi al vînătorii de balene au simţit pe pielea lor consecinţele economice ale acestor fenomene. Totuşi importanţa problemei nu este nici astăzi recunoscută pe

deplin, ea neintrînd încă în conştiinţa opiniei publice!

• Agitaţia zilelor noastre, despre care vom vorbi în capitolul următor, nu-i lasă omului timp să analizeze şi să chibzuiască înainte de a acţiona. Ba ignoranţii mai sînt şi mîndri de a fi „doers", făptuitori, comiţînd de fapt nelegiuiri asupra naturii şi a lor înşile. Nelegiuiri se comit azi pretutindeni în utilizarea mijloacelor chimice, de exemplu pentru combaterea insectelor în agricultură şi pomicultură, vădindu-se însă, totodată, o inconştienţă asemănătoare şi în farmacopee. Imunobiologii manifestă reticenţe serioase cu privire la întreaga gamă de produse farmaceutice uzuale. Sub imperiul impulsurilor psihologice marcate de dorinţa de „a avea totul imediat", la care mă voi referi în capitolul IV, anumite ramuri ale industriei chimice manifestă o neseriozitate de-a dreptul criminală în ceea ce priveşte livrarea unor mijloace cu efecte total imprevizibile în timp. în legătură cu viitorul agriculturii, ca şi în privinţa medicamentelor, domneşte o nepăsare de-a dreptul incredibilă. Cei care au atras atenţia în legătură cu folosirea nechibzuită a produselor farmaceutice au fost reduşi la tăcere şi discreditaţi în modul cel mai infam cu putinţă.

Pustiind, orbită de vandalism, natura vie ce o înconjoară şi o susţine, omenirea civilizată se ameninţă singură cu ruina ecologică. Probabil că în momentul în care vor fi vizibile efectele economice, ea îşi va recunoaşte greşeala, dar

atunci va fi prea tîrziu. Mai greu de sesizat e însă alterarea sufletească pricinuită de acest proces barbar. Rapida înstrăinare generală de natura vie e în mare măsură vinovată de abrutizarea estetică şi etică a omului civilizat. Oare ce i-ar putea insufla omului modern sentimentul de respect şi veneraţie pentru ceva, cînd tot ce îl înconjoară e opera omului, o operă foarte ieftină şi urîtă? Chiar şi perspectiva bolţii înstelate îi e îngrădită orăşeanului prin blocuri şi poluare atmosferică. Nu trebuie să ne mire, aşadar, faptul că progresul civilizaţiei e legat de o regretabilă urîţire a oraşelor şi satelor. Să comparăm cu ochii deschişi centrul vechi al unui oraş german cu periferia sa modernă sau ruşinoasa decădere culturală ce se manifestă în zona dimprejurul ei în contrast cu localităţile ce nu i-au căzut încă pradă. Apoi să comparăm imaginea histologică a unui ţesut normal dintr-un organism cu cea a unei tumori maligne. Vor ieşi la iveală analogii uimitoare! Privită în mod obiectiv şi transpusă din categoria esteticului în cea a numărabilului, această diferenţă se bazează în principal pe o *pierdere de informaţie.*

Celula unei tumori maligne se deosebeşte de o celulă a unui organism sănătos în primul rînd prin faptul că ea a pierdut acea informaţie genetică de care are nevoie pentru a-şi îndeplini rolul de verigă utilă în cadrul comunităţii de interese a organismului. Astfel, ea se comportă ca un animal unicelular, sau mai bine spus ca o tînără celulă embrionară. Rămasă fără struc-

turile speciale, ea se divide fără măsură şi fără menajamente, astfel încît țesutul bolnav se infiltrează în țesuturile învecinate, care sînt încă sănătoase, distrugîndu-le. Analogiile evidente dintre imaginea periferiei oraşului şi cea a tumorii constau în aceea că în ambele cazuri în spațiul încă sănătos erau realizate o mulțime de planuri constructive subtil diferențiate, care se completau reciproc şi care îşi trăgeau înțeleaptă regularitate dintr-o informație obținută în decursul unei îndelungate evoluții istorice, pe cînd în regiunile distruse de tumoare ori de ■tehnologia modernă se regăseau doar cîteva construcții extrem de simple. Imaginea histologică a celulelor uniforme şi sărace în structuri ale tumorii prezintă o similitudine dezolantă cu o fotografie făcută din avion unei suburbii moderne, formate din clădiri standardizate pe care le-au proiectat într-o pripită concurență arhitecți dispunînd de o cultură precară, ce n-au stat prea mult pe gînduri înainte de a acționa. Procesele de întrecere a omenirii cu sine însăşi, despre care voi vorbi în capitolul ce urmează, exercită o influență distructivă asupra construcțiilor de locuințe. Nu numai considerentul comercial că prefabricatele în serie sînt mai ieftine, ci şi moda, care nivelează totul, duc la situația ca la toate marginile de oraş ale țărilor civilizate să ia naştere sute de mii de locuințe identice care nu pot fi deosebite între ele decît prin intermediul numerelor, nemeritînd numele de „casă", ci fiind mai degrabă baterii de

grajduri pentru oameni folositori, pentru a crea această expresie în analogie cu termenul de „animal folositor".

Pe drept cuvînt, a ține găinile din specia Leghorn în baterii de creştere trece drept chinuire de animale şi ruşine culturală. O situație analoagă se acceptă însă în cazul omului, deşi tocmai acesta e foarte sensibil la un tratament nedemn. Respectul de sine al omului modern pretinde în mod cu totul justificat afirmarea" individualității sale. Omul nu e construit ca furnica ori termita, care suportă din motive filogenetice să fie unul dintre milioanele de elemente anonime de acelaşi fel, ce pot fi oricînd schimbate între ele. Să privim cu atenție aşezarea unor proprietari de grădini de zarzavat de la marginea oraşului şi vom vedea la ce urmări a dus acolo dorința omului de a-şi exprima individualitatea. Pentru locatarul bateriei de creştere a oamenilor folositori nu există decît o singură modalitate de menținere a respectului de sine. Ea constă în alungarea din conştiința proprie a existenței numeroşilor tovarăşi de suferință aparținînd aceleiaşi specii, fiecare individ căutînd să se izoleze de aproapele său. Multe blocuri au între balcoane pereți despărțitori, astfel încît vecinii să nu se poată vedea între ei. Oamenii nu pot şi nu vor să intre în contact social „peste gard" cu vecinii, temîndu-se să nu-şi vadă reflectată propria imagine disperată. Şi în acest caz aglomerarea duce la însingurare şi la indiferență față de celălalt.

Oamenii care sînt nevoiți să trăiască în condițiile descrise suferă o atrofiere a simțurilor estetice şi etice, aceste simțuri fiind strîns legate între ele. De bună seamă, pentru ca omul să se mențină sănătos din punct de vedere sufletesc şi spiritual e nevoie deopotrivă de frumusețea naturii şi de cea a mediului cultural ambiant creat de om. Orbirea sufletească în fața a tot ce e frumos, atît de răspîndită în zilele noastre, e o boală psihică ce trebuie luată în serios, ea mergînd mînă în mînă cu insensibilitatea față de ceea ce este reprobabil din punct de vedere etic.

Cei care hotărăsc în legătură cu construirea unei străzi, a unei centrale electrice ori a unei fabrici, provocînd distrugerea pentru totdeauna a unor ținuturi întinse, nu acordă nici un fel de atenție considerentelor estetice. De la primarul unei mici localități pînă la ministrul economiei dintr-un mare stat, toată lumea e de acord că frumuseții naturii nu trebuie să i se aducă nici o jertfă economică — ori chiar politică. Puținii ecologi şi oameni de ştiință care au ochi să vadă nenorocirea ce e gata să vină sînt complet lipsiți de putere. Dacă unele parcele situate la marginea unei păduri şi care țin de o anumită comunitate capătă o valoare de vînzare mai mare în cazul în care pînă la ele duce o stradă, încîntătorul pî-rîiaş ce şerpuia prin sat e imediat colectat în țevi, albia îi este redresată şi acoperită cu o boltă — şi, gata! fermecătorul drum de țară s-a şi transformat într-o oribilă stradă de suburbie.

IV

Întrecerea cu sine însuşi

La începutul primului capitol am arătat din ce cauză pentru menţinerea unei stări stabile *(steady state)* în sistemele vii este indispensabilă funcţia unui circuit de reglare sau a unei conexiuni inverse negative, menţionînd totodată şi motivele pentru care circuitele de acţionare cu o conexiune inversă pozitivă ameninţă în permanenţă să ducă la creşterea de tip avalanşă a unei acţionări singulare. Un caz special de conexiune inversă pozitivă apare atunci cînd indivizi ai *aceleiaşi* specii se iau la întrecere între ei, astfel încît datorită procesului de *selecţie* această întrecere exercită o influenţă asupra evoluţiei lor. Spre deosebire de selecţia cauzată de anumiţi factori din mediul înconjurător, care acţionează, aşadar, din afara speciei respective, selecţia *intraspecifică* produce schimbări în zestrea genetică a acelei specii, schimbări ce nu numai că nu-i sporesc şansele de supravieţuire, ci, din contră, în cele mai multe cazuri le sînt chiar dăunătoare.

Un exemplu pe care Oskar Heinroth 1-a folosit deja pentru a ilustra consecinţele selecţiei intraspecifice se referă la penele remigi ale faza-

nului mascul Argus, *Argusianus Argus L.* La împerechere, ele se îndreaptă înspre femelă, desfăcîndu-se în mod analog cu roata păunului, care după cum se ştie e alcătuită din terminaţiile părţilor superioare ale cozii. Un fapt dovedit în cazul păunului şi presupus la Argus îl reprezintă alegerea partenerului exclusiv de către femelă, perspectivele de perpetuare ale masculului fiind oarecum direct proporţionale cu puterea de seducţie pe care organul cu care el cheamă la împerechere o exercită asupra femelei, însă dacă roata păunului ia în timpul zborului forma unei creste mai mult sau mai puţin aerodinamice, pentru a nu reprezenta o frînă, prelungirea penelor remigi îl face pe masculul Argus aproape incapabil de zbor. Dacă încă mai poate zbura, aceasta se datorează cu siguranţă selecţiei exercitate în sens contrar de animalele de pradă de la sol, care preiau astfel sarcina necesară de reglare.

Profesorul meu Oskar Heinroth obişnuia să spună în felul său drastic: „Alături de aripile cocoşului Argus, ritmul de lucru al omenirii moderne reprezintă cel mai stupid produs al selecţiei intraspecifice." La vremea ei, această afirmaţie a fost cît se poate de profetică, astăzi însă ea reprezintă o minimalizare crasă, un exemplu clasic de „understatement". La Argus, ca la multe alte animale cu structuri analoage, influenţe ale mediului înconjurător împiedică specia să evolueze prin selecţie intraspecifică spre forme monstruoase, ce pot duce în cele din

urmă chiar la catastrofe. în cazul evoluţiei culturale a omului nu sînt eficiente nici un fel de asemenea puteri benefice de reglare. Spre ghinionul ei, omenirea a învăţat să stăpînească toate puterile mediului înconjurător aflate în afara speciei ei, ştiind însă atît de puţine despre sine însăşi, încît e total neajutorată în faţa efectelor satanice ale selecţiei intraspecifice.

„Homo homini lupus" — „pentru om, omul e un animal de pradă". Această afirmaţie reprezintă, ca şi spusele lui Heinroth, un „understatement". Dar omul ca singurul factor de selecţie în măsură să determine evoluţia propriei sale specii nu poate fi considerat din păcate nici pe departe atît de inofensiv ca un animal de pradă, oricît ar fi acesta de periculos. Aşa cum nu a mai făcut-o pînă acum nici un factor biologic, întrecerea omului cu omul acţionează împotriva „puterii pururea în mişcare şi mîntuitor creatoare", distrugînd cam toate valorile create de aceasta cu un rece pumn satanic, avînd drept punct de pornire numai considerente comerciale insensibile la valoare.

Ceea ce e important şi folositor pentru omenirea luată ca întreg şi chiar pentru omul în parte a şi fost cu totul uitat în forfota întrecerii interumane. Covîrşitoarea majoritate a oamenilor care trăiesc astăzi nu mai consideră ca fiind valoros decît ceea ce îi duce la succes în cadrul unei concurenţe fără milă, ajutîndu-i să-i depăşească pe ceilalţi oameni. Orice mijloc ce ar putea servi acestui scop apare în mod înşelător

ca o valoare în sine. Am putea defini eroarea *utilitarismului,* ce are un efect distructiv, ca fiind confundarea mijloacelor cu scopul. La origine, banii reprezintă un mijloc. în limbajul uzual, acest lucru se simte încă, de vreme ce spunem: „El deține mijloacele necesare." Dar oare cîți oameni mai există azi care să înțeleagă că banii în sine nu reprezintă o valoare? Acelaşi lucru e valabil şi pentru timp: „Time is money" (timpul înseamnă bani) exprimă pentru oricine consideră banii ca avînd o valoare absolută că acelaşi lucru se întîmplă cu fiecare secundă de timp economisit. Dacă se poate construi un avion care să traverseze Atlanticul într-un timp ceva mai scurt decît toate avioanele de pînă acum, nimeni nu va întreba cu ce preț s-a obținut această performanță în ceea ce priveşte necesitatea prelungirii pistei de aterizare, viteza sporită de aterizare şi decolare şi pericolul legat de aceasta, nivelul mai ridicat al zgomotului etc. Cîştigarea unei jumătăți de oră reprezintă pentru toată lumea o valoare în sine pentru atingerea căreia nici un sacrificiu nu poate fi prea mare. Fiecare fabrică de automobile trebuie să ia măsuri ca noul tip să fie puțin mai rapid decît cel precedent, fiecare stradă trebuie lățită, fiecare curbă lărgită, teoretic pentru o mai mare securitate, în realitate însă numai spre a se putea circula încă puțin mai rapid — şi totodată mai periculos.

Trebuie să ne întrebăm ce anume provoacă omenirii de azi daune sufleteşti mai mari: lăco-

mia orbitoare de bani sau graba extenuantă. Oricare ar fi răspunsul, cei care dețin puterea urmăresc, indiferent de direcția lor politică, să le promoveze pe amîndouă şi să amplifice pînă la hipertrofiere acele motivații ce impulsionează omul către întrecere. Din cîte ştiu, nu există încă o analiză a psihologiilor abisale pentru aceste motivații, dar eu consider că e foarte probabil ca pe lîngă lăcomia de a deține bunuri ori poziție ierarhică superioară, sau de a le deține pe ambele, un rol esențial să-1 joace *şi frica,* frica de a rămîne în urmă în cadrul întrecerii, frica de sărăcie, frica de a lua hotărîri greşite şi de a nu face sau a nu mai face față întregii situații atît de stresante. Frica sub toate formele ei e cu siguranță cel mai important factor de subminare a sănătății oamenilor moderni, producîndu-le hipertensiune arterială, rinichi cirotici, infarct la tinerețe şi alte asemenea bucurii. Omul veşnic grăbit şi agitat cu siguranță că nu e mînat doar de lăcomie, cele mai ademenitoare tentații nu l-ar putea determina să ajungă într-un asemenea hal de autodistrugere. El e *mînat,* şi ceea ce îl mînă nu poate fi decît frica. Agitația plină de frică şi frica agitată îşi au rolul lor în a-1 văduvi pe om de calitățile lui esențiale. Una dintre aceste calități este *reflecția.* După cum am arătat în lucrarea mea *Innate Bases ofLearning,* e foarte probabil ca în procesul miraculos al devenirii omului să fi jucat un rol decisiv faptul că o ființă ce îşi explora curioasă mediul înconjurător s-a trezit într-o bună zi

cercetîndu-se pe *sine însăşi.* Nu trebuie să confundăm această descoperire a propriului sine cu acea mirare în faţa celor ce păreau pînă la un moment dat de la sine înţelese, mirare ce constituie actul de naştere al filozofiei. Chiar faptul că mîna care pipăia şi apuca obiectele din mediul exterior era privită şi înţeleasă ca făcînd la rîndu-i parte din mediul înconjurător trebuie să fi dus la realizarea unei noi legături, ale cărei consecinţe au fost epocale. E imposibil ca o fiinţă care încă nu are cunoştinţă de existenţa propriului său sine să dezvolte o gîndire conceptuală, un limbaj alcătuit din cuvinte, conştiinţă şi o morală responsabilă. O fiinţă ce *încetează* să mai reflecteze e în pericol să piardă toate aceste însuşiri şi capacităţi specific umane. Una dintre cele mai rele consecinţe ale agitaţiei sau poate ale fricii care produce nemijlocit agitaţie e incapacitatea oamenilor moderni de a sta fie şi numai un timp scurt singuri cu ei înşişi. Ei evită orice posibilitate de autoreflecţie şi meditaţie cu o consecvenţă plină de frică, de parcă s-ar teme ca nu cumva reflecţiile să-i pună în faţa unui autoportret înfiorător, asemănător cu cel pe care Oscar Wilde îl descrie în clasicul său roman de groază *The Picture of Dorian Gray.* Pentru atît de răspînditul viciu de zgomot, care, avîndu-se în vedere neuroastenia obişnuită a omului modern, e de-a dreptul paradoxal, nu avem nici o altă explicaţie în afară de aceea că există ceva care trebuie *surclasat prin zgomot.* Aflîndu-mă împreună cu soţia la o plimbare

prin pădure, am auzit la un moment dat în mod neaşteptat gălăgia unui aparat de radio portabil ce se apropia rapid, posesorul său fiind un biciclist de circa şaisprezece ani, care-1 ducea pe portbagaj. Soţia mea a observat: „Se teme să audă păsările cîntînd!" Cred că se temea numai să nu fie nevoit ca pentru o clipă să se întîlnească cu sine însuşi. Cum s-ar putea explica altfel faptul că oamenii care au pretenţia de a fi intelectuali preferă propriei lor companii reclamele de la televizor, ce te prostesc de-a binelea? Pentru simplul motiv că îi ajută să alunge reflecţia.

Oamenii suferă, aşadar, din cauza solicitărilor nervoase şi sufleteşti la care îi obligă întrecerea cu cei asemenea lor. Deşi sînt dresaţi încă din cea mai fragedă copilărie să vadă progrese în toate formele nebuneşti de manifestare ale întrecerii, tocmai celor mai progresişti dintre ei li se citeşte cel mai bine în ochi teama ce îi mînă, iar cei mai de nădejde în „a ţine pasul cu timpul" mor de infarct foarte devreme.

Chiar dacă pornim de la premisa în mod nejustificat optimistă că suprapopularea Pămîntului nu va continua în aceeaşi măsură periculoasă de azi, întrecerea economică a omenirii cu sine însăşi trebuie privită ca fiind suficientă pentru a o distruge cu totul. Orice proces ciclic avînd o conexiune inversă pozitivă duce mai devreme sau mai tîrziu la o catastrofă, iar fenomenul despre care discutăm acum conţine mai multe astfel de procese. în afara selecţiei intra-

specifice de tip comercial care determină un ritm de lucru din ce în ce mai rapid, se mai face simțit efectul unui al doilea proces ciclic, asupra căruia Vance Packard a atras atenția în mai multe dintre cărțile sale şi care duce la o creştere progresivă a *nevoilor* omului. Din motive lesne de înțeles, orice producător caută să sporească pe cît posibil nevoia consumatorilor de mărfuri produse de el. Multe institute de cercetare „științifică" se ocupă în mod exclusiv cu căutarea acelor mijloace care ar fi cele mai potrivite să ducă la realizarea acestui țel reprobabil. în marea lor majoritate, consumatorii sînt destul de proşti să se lase manipulați prin metodele dezvoltate în urma cercetării în domeniul reclamei şi al formării opiniilor, mai ales datorită fenomenelor discutate în capitolele I şi VII. Nimeni nu se revoltă, de exemplu, împotriva faptului că o dată cu tubul de pastă de dinți ori o dată cu lama de ras trebuie să cumpere şi ambalajul care slujeşte la reclamă, fiind de multe ori la fel de scump sau chiar mai scump decît marfa cumpărată.

Consecințele luxului, ce se vor face simțite ca urmare a cercului vicios al unei creşteri cu o conexiune inversă a producției şi a nevoilor, vor distruge mai devreme sau mai tîrziu țările vestice şi întîi de toate Statele Unite, populația lor nemaifiind la un moment dat capabilă de concurență față de populația mai puțin răsfățată şi mai sănătoasă a țărilor din est. Potentații capitalişti dau dovadă de miopie persistînd în atitudinea lor de a-1 răsplăti şi „condiționa" pe consumator prin creşterea „standardului său de viață" pentru consecvența sa în întrecerea cu aproapele, întrecere ce îi provoacă tensiune crescută şi îi toacă nervii.

însă, în afară de aceasta, luxul a dus la un cerc de fenomene dăunătoare de un tip special, de care ne vom ocupa în capitolul ce urmează.

V

Moartea termică a simțurilor

La toate ființele capabile să dezvolte reacții determinate de clasicul reflex al lui Pavlov, acest procedeu poate fi provocat de două tipuri de stimuli cu efecte opuse, şi anume stimuli de obişnuire *(reinforcement),* de natură să accentueze un anumit comportament, şi stimuli de dezobişnuire *(deconditioning, extinguishing),* care au rolul de a reduce intensitatea de manifestare a unui comportament ori chiar de a-1 inhiba total. La om, acțiunea primului tip de stimul e legată de senzații de plăcere, iar acțiunea celui de-al doilea tip, de senzații de neplăcere, şi consider că recurgerea şi în cazul animalelor superioare la termenii de răsplată şi pedeapsă nu poate reprezenta o antropomorfizare prea crasă.

Se pune întrebarea de ce programul dezvoltat filogenetic al aparatului prin care se obține această formă de învățare lucrează cu două tipuri de acțiuni ale stimulilor şi nu — de dragul simplificării — cu unul singur. La această întrebare s-au dat deja diferite răspunsuri. Cel mai la îndemînă răspuns e acela că efectul procesului de învățare se dublează dacă organismul este în stare să tragă în mod util concluzii nu

numai din succes sau din insucces, ci din ambele. O altă ipoteză propune următorul răspuns: **dacă** se pune problema de a feri organismul de **anumite** influențe dăunătoare ale mediului înconjurător, asigurîndu-i-se condiții optime de căldură, lumină, umiditate ş.a., acțiunea stimulilor punitivi e întru totul suficientă, constatîndu-se că într-adevăr apetența pentru un cadru optim, ce nu necesită aşadar acționarea acestor stimuli, apetență pe care din acest motiv Wallace Craig o denumeşte „aversiune", se obține de cele mai multe ori în acest fel. Dacă se pune însă problema obişnuirii unui animal cu un mod comportamental foarte specific, cum ar fi chiar şi numai aşezarea într-un anumit loc bine determinat, animalul se va lăsa cu greu convins doar prin stimuli care cer un răspuns negativ. Va fi mai uşor să fie ademenit la locul dorit prin stimuli de răsplătire. însă Wallace Craig a arătat că evoluția a ales această cale de rezolvare a problemei peste tot unde era necesară obişnuirea animalului cu manifestarea unui interes pentru situații foarte specifice de stimulare, cum ar fi de pildă acelea ce duc la împerechere ori la hrănire.

Fără îndoială că în măsura în care le considerăm suficiente, aceste explicații ale principiului dublu al plăcerii şi neplăcerii sînt întemeiate. O altă funcție a principiului plăcere-neplăcere, şi anume cu siguranță cea mai importantă, poate fi recunoscută abia în momentul în care o perturbare patologică scoate în evidență con-

secințele ce decurg în urma încetării ei. Atît în istoria medicinei cît şi în cea a fiziologiei s-a întîmplat de multe ori ca un mecanism fiziologic bine delimitat să-şi semnaleze existența abia prin consecințele îmbolnăvirii sale.

Orice obişnuire cu un mod comportamental care e realizată prin intermediul unei răsplătiri menite a sublinia acel mod comportamental determină organismul să accepte o neplăcere prezentă de dragul unei plăceri ce va fi dobîndită în viitor sau — într-o exprimare obiectivă — să nu reacționeze în nici un fel la unele situații de stimulare care în absența procesului de învățare ar fi avut un efect de respingere şi de dezobişnuire. Pentru a dobîndi o pradă ademenitoare, un lup ori un cîine e dispus să facă multe lucruri care altfel i-ar provoca o mare neplăcere; el e gata să alerge prin tufişuri spinoase, să sară în apă rece şi să se expună la primejdii de care în mod dovedit se teme. Acea performanță caracteristică tuturor acestor mecanisme de dezobişnuire care asigură menținerea speciei constă pesemne în aceea că ele se contrapun acțiunii mecanismelor de obişnuire, nepermițînd organismului să se expună în contextul năzuinței sale direcționate asupra stimulului de răsplătire la situații periculoase ce nu se află în nici un fel de relație cu acel cîştig care e de aşteptat. Organismul nu-şi poate permite să plătească un preț nejustificat. Un lup nu are voie să pornească în cea mai friguroasă noapte polară în toiul furtunii la vînătoare fără să țină cont

de vreme şi riscînd astfel să plătească un deget degerat pentru o masă. Ce-i drept, *e posibil* să intervină asemenea circumstanțe care să justifice chiar şi un astfel de risc, de exemplu în cazul în care animalul de pradă e pe cale să moară de foame şi trebuie să mizeze totul pe ultima carte pentru a supraviețui.

Faptul că principiile reciproc opuse ale răsplății şi pedepsei, ale plăcerii şi neplăcerii au într-adevăr rolul de a pune în balanță prețul care trebuie plătit şi cîştigul care e de aşteptat reiese fără echivoc din aceea că intensitatea amîndurora oscilează cu situația economică a organismului. Atunci cînd se întîmplă să existe hrană în exces, capacitatea acesteia de a stîrni interesul scade atît de mult, încît animalul nu e dispus să facă nici măcar cîțiva paşi pentru a o dobîndi, cel mai mic stimul producător de neplăcere fiind de ajuns ca să blocheze apetența pentru mîncare. Totodată, capacitatea de adaptare a mecanismului plăcere-neplăcere al organismului face posibil ca la nevoie să fie plătit un preț exorbitant pentru atingerea unui scop vital.

Aparatul care e responsabil la aproape toate ființele superioare de această adaptare atît de importantă a comportamentului la schimbătoarea „stare a pieței" prezintă anumite caracteristici fiziologice fundamentale comune aproape tuturor tipurilor de organizare neuro-senzorială cu acelaşi grad de complexitate. în primul rînd, el e supus procesului foarte răspîndit al obişnuirii sau al adaptării simțurilor. Aceasta înseamnă

că fiecare combinație de stimuli care acționează de multe ori consecutiv îşi pierde treptat din efect, fără ca valoarea limită a reacției la alte situații de stimulare, chiar foarte asemănătoare, să se schimbe — ceea ce e esențial. în al doilea rînd, mecanismul despre care discutăm mai posedă o însuşire de asemenea larg răspîndită, şi anume inerția de reacție. Dacă apare, de exemplu, un dezechilibru în urma acțiunii unor stimuli care provoacă o neplăcere puternică, în-cetînd apoi în mod brusc, sistemul nu se reîntoarce în starea de indiferență urmînd o curbă atenuată, ci depăşeşte această stare de repaus în sens opus, înregistrînd încetarea neplăcerii ca pe o plăcere considerabilă. Se întîmplă ca în vechea glumă austriacă din popor: „Azi îi fac o bucurie cîinelui meu. îi trag o mamă de bătaie şi apoi mă opresc."

Aceste două însuşiri fiziologice ale modului de organizare de tip plăcere-neplăcere sînt deosebit de importante în contextul tratatului de față, ele putînd duce — alături de alte însuşiri proprii ale sistemului ■ — în condițiile de viață ale omului civilizat modern, la perturbări periculoase ale economiei plăcerii şi neplăcerii. Din acest motiv mă voi opri puțin asupra acestor ultime însuşiri înainte de a trece la analiza perturbărilor ce se pot ivi. Trebuie spus că ele derivă din condițiile ecologice care domneau în acea perioadă a istoriei filogenetice a omului în care s-a cristalizat — pe lîngă multe alte programări ale comportamentului uman — mecanismul

despre care discutăm. Pe atunci, viața omului era grea şi plină de primejdii. Ca vînător şi carnivor, el era în mod permanent dependent de hazardul care guverna dobîndirea prăzii, fiind astfel aproape întotdeauna înfometat şi sub semnul nesiguranței în privința hranei. Ca ființă tropicală ce pătrundea încetul cu încetul către latitudini temperate, el trebuie să fi suferit mult de pe urma climei şi, luîndu-se în considerare faptul că armele sale primitive nu-1 făceau nicidecum să fie superior marilor animale de pradă din vremea sa, e de presupus că trăia într-o stare permanentă de alarmă şi teamă.

în aceste circumstanțe, multe lucruri pe care astăzi le considerăm „păcate" sau le privim măcar cu dispreț reprezentau pe atunci o strategie corectă şi chiar vitală de supraviețuire. A mîn-ca în exces era o virtute, deoarece atunci cînd norocul îi aducea în cale drept pradă un animal mare, cel mai bun lucru pe care omul îl avea de făcut era să mănînce cît mai mult. Acelaşi lucru e valabil şi în ceea ce priveşte lenea. Eforturile depuse pentru prinderea prăzii erau atît de mari, încît se impunea limitarea energiei cheltuite la strictul necesar. Omul era înconjurat la tot pasul de primejdii atît de amenințătoare, încît asumarea oricărui risc inutil era o prostie iresponsabilă, o prudență vecină cu laşitatea repre-zentînd singura maximă valabilă după care omul trebuia să se ghideze. Pe scurt, la vremea cînd au fost programate marea majoritate a instinctelor pe care le purtăm şi astăzi în noi,

strămoşii noştri nu trebuiau să facă faţă „bărbăteşte" ori „cavalereşte" vicisitudinilor existenţei, înfruntarea unor greutăţi aproape insurmontabile fiind pe atunci un fapt cotidian. Principiul dezvoltat filogenetic de către mecanismul plăcere—neplăcere şi care prevedea evitarea primejdiilor inutile şi a consumului de energie era astfel pe deplin justificat.

Consecinţele dezastruoase la care a dus acest mecanism în condiţiile de viaţă ale omului din civilizaţia contemporană se explică prin construcţia sa filogenetică şi prin cele două însuşiri fiziologice fundamentale ale obişnuirii şi inerţiei, încă din vechime, înţelepţii şi-au dat seama că nu e nicidecum spre binele omului dacă acesta înregistrează un succes prea mare în tendinţa sa instinctivă de a obţine plăcerea şi de a evita neplăcerea. Oamenii vechilor culturi evoluate ştiau deja să evite orice situaţie de stimulare legată de senzaţia de neplăcere, expunîndu-se astfel la o periculoasă *moleşire* care a dus probabil nu de puţine ori la dispariţia unei culturi, încă din negura vremurilor oamenii şi-au dat seama că efectul unor situaţii aducătoare de plăcere poate fi sporit printr-un complex de stimuli abil folosiţi, variaţia acestora prevenind atenuarea ce ar fi fost provocată de obişnuinţă. Această descoperire, pe care toate culturile superioare au făcut-o, a dus la *păcat,* care nu a reprezentat însă nici pe departe o ameninţare la fel de serioasă pentru o cultură ca astenizarea. Atîta vreme cît au existat oameni înţelepţi care să gîndească

şi să scrie, ei au predicat împotriva amîndurora, < cuprinşi însă permanent de o emfază sporită împotriva păcatului.

Dezvoltarea tehnologiei moderne şi înainte de toate a farmacologiei vine în întîmpinarea năzuinţei general-umane de a evita neplăcerea, şi aceasta la dimensiuni nemaiîntîlnite. „Confortul" modern este perceput de noi ca ceva de la sine înţeles, astfel încît abia dacă ne mai dăm seama în ce măsură am devenit dependenţi de el. Cea mai modestă menajeră s-ar revolta imediat dacă i s-ar oferi o cameră cu posibilităţile de încălzire, iluminare, dormit şi spălat ce erau pe deplin satisfăcătoare pentru Goethe şi chiar pentru ducesa Arma Amalie von Weimar. Cînd în urmă cu cîţiva ani reţeaua de distribuţie a curentului electric din New York a suferit o avarie care a durat cîteva ore, mulţi oameni au crezut în mod serios că a venit sfîrşitul lumii. Chiar şi aceia dintre noi care sînt convinşi de avantajele vechilor vremuri şi ale unei educaţii de tip spartan şi-ar revizui opiniile dacă ar fi siliţi să suporte un tratament chirurgical uzual acum 2000 de ani.

Prin stăpînirea progresivă a mediului înconjurător, omul a modificat „starea pieţei" din economia plăcerii şi a neplăcerii în direcţia unei sensibilizări crescînde faţă de orice situaţie de stimulare provocatoare de neplăcere şi a unei atenuări corespunzătoare a receptării situaţiilor provocatoare de plăcere. Din mai multe motive aceasta duce la consecinţe nocive.

Intoleranța crescîndă față de neplăcere — combinată cu forța de atracție scăzută a plăcerii — face ca oamenii să-și piardă disponibilitatea de a investi munca grea în acțiuni care promit abia în viitor dobîndirea unei plăceri. Ia astfel naștere o cerință de satisfacere *imediată* a tuturor dorințelor ce se ivesc. Din păcate, producătorii și întreprinderile comerciale vin în toate modurile posibile în întîmpinarea acestei nevoi de satisfacere imediată *(instant gratification),* fără ca vreun consumator să-și dea seama în ce măsură cumpărarea „avantajoasă" în rate duce de fapt la sclavie.

Din motive ușor de înțeles, tendința forțată de satisfacere imediată a instinctului sexual duce la urmări nefaste. O dată cu pierderea capacității de a urmări un țel mai îndepărtat dispar toate modurile comportamentale fin diferențiate ale pețitului și formării perechilor, atit cele instinctuale cît și cele programate cultural, așadar nu numai acelea care au luat naștere în decursul istoriei filogenetice în scopul menținerii cuplului, ci și normele de comportare specific umane care servesc unor funcții analoage în cadrul vieții culturale. A considera „animalică" această împerechere imediată ridicată la rangul de normă și proslăvită în atîtea filme din ziua de astăzi, care a ajuns să caracterizeze comportamentul uman actual, ar fi o eroare, deoarece așa ceva se întîmplă doar extrem de rar la animalele evoluate, dacă facem abstracție de animalele de casă, pe care omul le-a „dezvățat" de toate

modurile comportamentale superior diferențiate ale formării perechilor pentru a le putea îmblînzi mai ușor.

Deoarece mecanismul economiei plăcere-neplăcere prezintă, după cum s-a mai spus, proprietatea inerției și astfel a formării contrastelor, năzuința exagerată de â evita cu orice preț cea mai mică neplăcere va duce în mod inevitabil la dispariția anumitor forme ale plăcerii ce se bazează tocmai pe acțiunea contrastelor. Miezul plin de înțelepciune al vechii vorbe a lui Goethe din balada *Die Schatzgräber* că după săptămîni de trudă urmează sărbători fericite e pe cale să fie Jat uitării. înainte de toate, evitarea asiduă a oricărei neplăceri face imposibilă *bucuria.* Helmut Schulze a atras atenția asupra faptului că în mod ciudat termenul și conceptul de „Freude" (bucurie) nu exista la Freud. Acesta cunoaște plăcerea de a savura, dar nu și bucuria. Schulze afirmă că atunci cînd ajungi transpirat și obosit, cu degete julite și dureri musculare într-un vîrf de munte greu accesibil, nu simți probabil nici o plăcere la cumpăna dintre eforturile și pericolele urcușului și cele încă mai mari ale coborîșului, avînd în schimb parte de cea mai mare bucurie ce se poate imagina. Plăcerea de a savura mai poate fi în orice caz dobîndită și fără a fi nevoie să se plătească în schimb prețul neplăcerii sub forma unei munci grele, însă nu același lucru se poate spune despre frumoasa scînteie divină a bucuriei. Intoleranța crescîndă față de neplăcere, ce se înregistrează în zilele noastre,

transformă oscilaţiile profunde ale vieţii umane, conforme cu firea lucrurilor, într-un plan nivelat artificial, manifestările copleşitoare ale simţurilor ce aveau amplitudini considerabile degenerînd într-o vibraţieabia perceptibilă, care face ca din lumini şi umbre să nu mai rămînă decît un cenuşiu fără contur. Pe scurt, ea produce plictiseală de moarte.

Această „moarte termică emoţională" pare să ameninţe într-un mod cu totul special acele bucurii şi suferinţe ce decurg în mod necesar din relaţiile noastre *sociale,* din legăturile noastre cu soţii şi copiii, cu părinţii, rudele şi prietenii. Ipoteza pe care Oskar Heinroth a lansat-o în 1910, conform căreia „în cazul comportamentului nostru faţă de familie ori străini, în demersurile noastre pentru obţinerea dragostei sau prieteniei cuiva, e vorba de procese pur înnăscute, avînd rădăcini cu mult mai vechi decît se credea în general", a fost pe deplin confirmată de rezultatele moderne ale etologiei umane. Programarea genetică a tuturor acestor moduri comportamentale deosebit de complexe face ca ele să nu aducă numai bucurie, ci şi multă suferinţă. „O greşeală foarte răspîndită care induce în eroare mulţi tineri este părerea că dragostea ar conduce întotdeauna doar la plăcere", spune Wilhelm Busch. Cine vrea să evite suferinţa se sustrage unei părţi esenţiale a vieţii umane. Această tendinţă vizibilă se alătură în mod periculos aceleia ce rezultă în urma suprapopulării, despre care am mai vorbit la p. 19 *(not to*

get involved). Strădania anumitor grupuri culturale de a evita cu orice preţ orice doliu şi jelire duce la consecinţe bizare şi stranii în privinţa modului de a reacţiona la moartea celor dragi. La mari părţi ale populaţiei nord-americane, moartea e refulată în sens freudian, nemaivorbindu-se de cel răposat, care dispare astfel deodată, fără să mai fie pomenit, ceea ce ar fi considerat ca o lipsă de tact, iar toată lumea se comportă ca şi cînd el nu ar fi existat niciodată. Şi mai cutremurătoare este minimalizarea morţii, înfierată satiric de Evelyn Waugh în cartea sa *The Lovea One.* Cadavrul e machiat în mod artistic şi toţi consideră că e de datoria lor să se arate încîntaţi de aspectul său plăcut.

în comparaţie cu efectele distrugătoare asupra adevăratei firi a omului ce decurg din larg răspîndită evitare a neplăcerii, strădaniile la fel de răspîndite depuse în vederea obţinerii plăcerii par de-a dreptul inofensive. Aproape că s-ar putea spune că omul civilizat modern e prea nesîngeros şi blazat pentru a putea dezvolta un păcat marcant. Deoarece continua scădere a capacităţii de a trăi plăceri se datorează în cea mai mare parte obişnuirii cu situaţii de stimulare din ce în ce mai puternice, nu e de mirare că oamenii blazaţi sînt necontenit în căutarea unor situaţii *noi* de stimulare. Această „neofilie" afectează cam toate relaţiile cu obiectele din mediul ambiant de care omul e în stare. Pentru cel care a căzut pradă bolii culturale despre care vorbim, o pereche de pantofi, un

costum ori un automobil îşi pierd după un timp de posesie forţa de atracţie în mod perfect analog cu iubita, prietenul sau chiar patria. Atunci cînd se mută, mulţi americani îşi vînd obiectele din casă cu o uşurinţă surprinzătoare, pentru a-şi cumpăra apoi altele noi. Un mijloc de a atrage clienţii, la care se recurge tot timpul în reclamele diferitelor agenţii turistice, este perspectiva unor „noi prietenii". La prima vedere poate părea paradoxal sau chiar cinic dacă voi afirma că regretul pe care îl resimţim atunci cînd aruncăm la gunoi o fidelă pereche de pantaloni vechi ori o bătrînă pipă credincioasă are anumite rădăcini comune cu legăturile sociale prin care sîntem uniţi de prieteni umani. Dacă stau să mă gîndesc ce sentimente m-au încercat atunci cînd m-am hotărît în cele din urmă să vînd vechea noastră maşină de care se legau nenumărate amintiri din călătorii frumoase, îmi dau seama că ele semănau calitativ cu cele nutrite la

despărțirea de un vechi prieten. Această reacție, care față de un obiect neînsuflețit este bineînțeles total deplasată, nu numai că este justificată în cazul unui animal superior, cum ar fi de pildă un cîine, ci poate fi chiar un test pentru bogăția ori sărăcia sufletească a unui om. M-am îndepărtat sufletește de mulți oameni care vorbeau astfel de cîinele lor: „... şi apoi ne-am mutat la oraş şi a trebuit să-1 dăm." Neofilia reprezintă un fenomen deosebit de bine venit pentru marii producători şi care poate fi astfel exploatat, datorită receptivității ma-

selor la îndoctrinare, ce va fi discutată în capitolul VII, încît să ducă la cîştiguri mercantile în stil mare. „Built-in obsoletion", adică „învechire inserată", iată principiul care joacă un rol foarte important în moda vestimentară, precum şi în cea a automobilelor.

Să luăm în considerare la sfîrşitul acestui capitol posibilităţile de combatere a moleşirii şi a morţii termice a simţurilor prin mijloace terapeutice. Pe cît de uşor de înţeles sînt cauzele lor, pe atît sînt de greu de înlăturat. Ceea ce lipseşte este de bună seamă un *Obstacol natural,* a cărui depăşire să-1 călească pe om, obligîndu-1 la toleranţă faţă de neplăcere şi dăruindu-i în caz de succes bucuria reuşitei. Marea dificultate constă în faptul că acest obstacol trebuie să fie, după cum am mai spus, unul natural. învingerea unor greutăţi artificial construite ale vieţii nu dă nici o satisfacţie. Kurt Hahn a obţinut mari succese terapeutice însărcinînd tineri plictisiţi şi blazaţi cu salvarea celor pe cale să se înece în zonele de coastă, în asemenea situaţii de afirmare, ce implică nemijlocit straturile adînci ale personalităţii, mulţi dintre cei trataţi şi-au aflat vindecarea. Metode analoage a aplicat şi Helmut Schulze, care şi-a adus pacienţii în situaţii profund periculoase, în „situaţii limită", cum le numeşte el, ce-i pun pe cei moleşiţi într-un mod atît de serios şi de dur faţă-n faţă cu viaţa, încît, exprimat mai vulgar, le piere nebunia. în ciuda succesului pe care l-au înregistrat, terapiile dez-

voltate în mod independent de Hahn şi Schulze nu pot aduce o soluție generală a problemei, deoarece e imposibil să se aranjeze un număr suficient de naufragii artificiale pentru a le da sentimentul afirmării proprii tuturor celor care au nevoie de el, după cum e imposibil şi ca toți aceştia să fie îmbarcați în planoare şi speriați într-atît încît să-şi dea seama cît de frumoasă e de fapt viața. în mod ciudat, un posibil model al unei vindecări de durată apare în cazurile deloc rare în care plictiseala morții termice emoționale duce la o încercare de sinucidere ce lasă urme definitive mai mult sau mai puțin grave. Un experimentat profesor de nevăzători din Viena mi-a povestit cu mulți ani în urmă că tinerii care îşi răpesc singuri lumina ochilor trăgîndu-şi un glonte în tîmplă cu intenția de a se sinucide nu mai recurg niciodată la o a doua încercare. Nu numai că ei continuă să trăiască, dar se şi maturizează în mod ciudat, devenind oameni echilibrați, ba chiar fericiți. Ceva similar s-a întâmplat în cazul unei doamne, care, pe cînd mai era încă fetiță, şi-a rupt coloana aruncîndu-se de la fereastră în intenția de a se sinucide, ducînd apoi cu toată paraplegia o viață demnă şi fericită. Fără îndoială că a fost vorba de crearea unui obstacol greu de depăşit care a făcut ca pentru toți aceşti tineri disperați din plictiseală viața să merite din nou să fie trăită.

Nu ducem lipsă de obstacole pe care trebuie să le depăşim pentru a evita pieirea omenirii, şi depăşirea acestor obstacole e fără îndoială îndeajuns de dificilă spre a se asigura situații de afirmare satisfăcătoare pentru fiecare dintre noi. Rolul educației e ca aceste obstacole să le fie cunoscute tuturor oamenilor.

VI
Decăderea genetică

Apariția și, mai mult, dăinuirea acelor moduri de comportare socială care aduc pe de o parte foloase comunității, dăunînd însă pe de altă parte individului, reprezintă — după cum a demonstrat de curînd Norbert Bischof — o grea problemă pentru orice încercare de explicare pe baza principiilor mutației și selecției. Chiar dacă procesele de selecție a grupelor, care nu sînt atît de ușor de înțeles și asupra cărora nu doresc să insist aici, ar putea explica apariția modurilor de comportare „altruiste", sistemul social ce ia naștere în acest fel va fi totuși în mod necesar *labil.* Dacă, de pildă, în cazul stăncuței, *coloeus monedula L.,* a apărut o reacție de apărare, prin care fiecare individ intervine cu un curaj extraordinar pentru salvarea unui alt exemplar din aceeași specie încolțit de un animal de pradă, nu e greu să ne dăm seama din ce motive un grup ai cărui membri dețin acest mod de comportare are șanse de supraviețuire mai mari decît unul nevoit să se lipsească de el. Ce împiedică însă apariția *în interiorul grupului* a unor indivizi lipsiți de reacția de apărare a camarazilor? Trebuie să ne așteptăm întotdeauna la

mutații ce duc la dispariția unor însușiri, ele producîndu-se aproape inevitabil mai devreme ori mai tîrziu. Dacă ele se referă la comportamentul altruist de care am vorbit, ele trebuie să însemne pentru cel vizat un avantaj al selecției din care presupunem că apărarea celui la fel cu el este periculoasă. Așadar, mai devreme sau mai tîrziu „elementele asociale" care parazitează în cadrul modurilor de comportarea socială ale membrilor încă normali ai societății ar trebui să penetreze societatea. Bineînțeles, acest lucru e valabil numai pentru acele animale sociale la care funcțiile reproducerii și muncii sociale nu sînt împărțite între indivizi diferiți, după cum se întîmplă în cazul insectelor care trăiesc în colonii. La ele, problemele schițate aici nu există, și poate că aceasta constituie motivul faptului că „altruismul" soldaților și lucrătorilor a putut lua forme atît de radicale în rîndul acestor animale.

Nu știm ce împiedică penetrarea societății de către paraziți sociali în cazul animalelor vertebrate sociale. De altfel, e greu să ne închipuim că o stăncuță ar putea lua atitudine în fața „lașității" unui tovarăș social care nu participă la reacția de apărare a unui camarad. „Luarea unei atitudini" față de o comportare asocială e un fapt cunoscut numai la un nivel de integrare relativ inferior precum și la cel mai înalt nivel de integrare a sistemelor vii, adică la nivelul „statului" celular și la cel al societății umane. Imunologii au descoperit faptul extrem

de interesant că există o legătură strînsă între capacitatea de formare a anticorpilor şi pericolul apariţiei unor tumori maligne. Se poate chiar afirma că formarea substanţelor specifice de apărare a putut fi „inventată" numai în condiţiile unei presiuni selective exercitate în cazul organismelor cu viaţă lungă şi, înainte de toate, în cazul organismelor cu o perioadă de creştere mare, de către pericolul permanent ca în urma nenumăratelor diviziuni celulare prin aşa-numita mutaţie ramificată să ia naştere periculoase forme celulare „asociale". La nevertebrate nu există nici tumori maligne şi nici formare de anticorpi, aceste fenomene apărînd brusc în lanţul fiinţelor vii o dată cu primele vertebrate, peştii ciclostomi, printre care se numără de exemplu mreana cu nouă ochi. Probabil că am muri cu toţii la o vîrstă fragedă în urma tumorilor maligne dacă organismul nostru nu ar fi dezvoltat sub forma reacţiilor sale imunitare un fel de „poliţie celulară" care opreşte la timp buruienile asociale.

La om, un membru normal al societăţii prezintă moduri de reacţie specifice într-un grad înalt, prin care el răspunde unui comportament asocial. Noi, oamenii, „ne revoltăm", şi pînă şi cel mai blînd intervine cu fapta dacă e martorul maltratării unui copil sau al violării unei femei. O analiză comparată a structurii dreptului la diferite culturi scoate la iveală o corespondenţă ce merge pînă în detalii şi care nu se poate explica prin considerente cultural-istorice. Goethe

spunea: „De dreptul care s-a născut cu noi, de acela nu e vorba, din păcate, niciodată." Credinţa în existenţa unui drept natural independent de vreo legislaţie determinată cultural e însă legată fără îndoială încă din vechime de părerea că acest drept ar fi de origine supranaturală, nemijlocit divină.

Printr-un ciudat concurs de împrejurări, în ziua cînd m-am apucat să scriu capitolul de faţă am primit de la Peter H. Sand, cercetător al dreptului comparat, o scrisoare din care citez: „Din ce în ce mai mult, analizele noi ale dreptului comparat se preocupă de *asemănările* structurale dintre diferite sisteme juridice ale lumii (după cum e cazul, de exemplu, într-un recent publicat proiect de echipă al Universităţii Corneli, «Common Core of Legal Systems»). Pentru corespondenţele într-adevăr relativ numeroase s-au dat pînă acum trei explicaţii mai importante: una dintr-o perspectivă metafizică asupra dreptului natural (corespunzînd vitaliştilor din ştiinţele naturii), una istorică (schimbul de idei prin difuzie şi prin contactul dintre diferitele sisteme juridice, ceea ce înseamnă deci un comportament însuşit prin imitaţie) şi una ecologică (adaptarea la condiţiile de mediu, respectiv infrastructură, altfel spus, un mod de comportare însuşit prin experienţa comună). De curînd, la acestea se adaugă şi o explicaţie *psihologică* a «simţului comun al dreptului» (noţiune de instinct!) din experienţe tipice ale copilăriei, explicaţie ce se revendică în mod direct de la

Freud (l-aş numi în primul rînd pe prof. Albert Ehrenzweig din Berkeley cu «jurisprudenţa psihanalitică»). Această orientare nouă se remarcă în esenţă prin conştientizarea faptului că, pornind de la fenomenul social de «drept», ea ajunge la structuri individuale, pe cînd în teoria tradiţională a dreptului se întîmplă invers. Consider însă regretabil faptul că se pune mereu accent pe modurile de comportare *însuşite,* pierzîndu-se din vedere posibile moduri de comportare *înnăscute* în domeniul dreptului. După lectura tratatelor dumneavoastră complete (în parte greu de rumegat pentru un jurist) sînt ferm convins de faptul că în ceea ce priveşte acest misterios «simţ al dreptului» (termen care, de altfel, apare cu mult timp în urmă în teoria dreptului, dar fără vreo explicaţie) e vorba în mare măsură de moduri de comportare tipice înnăscute."

Sînt întru totul de acord cu acest punct de vedere, fiind însă totodată pe deplin conştient de marile dificultăţi care survin în aducerea unei dovezi necesare în acest sens, dificultăţi la care face referire şi domnul prof. Sand în scrisoarea sa. Dar indiferent de ce ne va aduce în viitor cercetarea în domeniul surselor filogenetice şi ale istoriei culturii, putem considera ca un fapt ştiinţific că specia *homo sapiens* dispune de un sistem într-un înalt grad diferenţiat al modurilor de comportare, care serveşte, în mod perfect analog cu sistemul de formare a anticorpilor în statul celular, la eliminarea paraziţilor dăunători comunităţii.

Şi în criminologia modernă se pune întrebarea ce laturi ale comportamentului criminal se bazează pe dispariţii genetice ale unor moduri de comportare şi inhibiţii înnăscute şi ce laturi pot fi explicate prin perturbări în transmiterea culturală a normelor sociale. Numai că aici răspunsul la această întrebare, deşi la fel de dificil, prezintă o importanţă practică mult mai mare decît în ştiinţa juridică. Dreptul rămîne drept, el trebuind respectat indiferent dacă structura sa e determinată de o evoluţie filogenetică ori culturală. La judecarea unui criminal, întrebarea dacă defectul său e determinat genetic ori educaţional e foarte importantă pentru perspectivele de a-1 reintegra în societate. Ce-i drept, e posibil ca aberaţiile genetice să poată fi corectate printr-un antrenament cu un scop precis, aşa cum după afirmaţiile lui Kretschmer e posibil ca multe persoane excesiv de suple să dobîndească printr-o gimnastică făcută cu o consecvenţă de-a dreptul schizotimă în mod secundar o musculatură cu adevărat atletică. Dacă tot ceea ce este programat filogenetic nu ar putea fi influenţat *ipsofacto* prin învăţare şi educaţie, atunci omul ar fi o minge iresponsabilă în bătaia pornirilor sale instinctive. întreaga convieţuire culturală porneşte de la premisa că omul învaţă să-şi stăpînească instinctele, toate predicile ascezei avînd tocmai acest sîmbure de adevăr. Dar dominaţia pe care raţiunea şi responsabilitatea o exercită nu are o forţă nelimitată. La omul sănătos, ea se limitează să-1 încadreze

în societatea culturală. Cel sănătos sufleteşte şi psihopatul — pentru a reveni la vechea mea parabolă — nu se deosebesc între ei mai mult decît un om cu un defect compensat al inimii şi un om cu un defect necompensat al inimii. Aşa cum a spus-o foarte bine Arnold Gehlen, omul e prin natura sa, adică prin filogeneza sa, o ființă culturală. Cu alte cuvinte, pornirile sale instinctive şi stăpînirea lor responsabilă, cultural determinată, formează *un* sistem, în care funcțiile celor două subsisteme se află în perfectă rezonanță. Un dezechilibru cît de mic duce la o perturbare, acest lucru întîmplîndu-se mai uşor decît şi-ar închipui marea majoritate a oamenilor, care înclină să creadă în atotputernicia rațiunii umane şi a învățării. Dar dimensiunile compensării pe care omul o realizează exersîndu-şi dominația asupra propriilor porniri sînt din păcate reduse.

înainte de toate, criminologia ştie prea bine cît de reduse sînt perspectivele de a face din aşa-numitele persoane cu deficiență afectivă oameni sociali. Acest lucru este valabil în egală măsură pentru cei născuți cu deficiență afectivă şi pentru acei nefericiți care s-au ales cu aproximativ aceleaşi perturbări, în urma unei educații defectuoase, îndeosebi prin *Hospitalisation*[1] (Rene Spitz). Un contact social personal insuficient cu mama în timpul celei dintîi perioade a copilăriei

[1] Dereglare ireversibilă din perioada fragedei copilării *(n.t.)*.

duce — în cel mai bun caz — la incapacitatea de a realiza legături sociale, incapacitate ce se manifestă din punct de vedere simptomatic foarte asemănător cu deficiența afectivă înnăscută. Aşadar, nu toate defectele înnăscute sînt incurabile, după cum există defecte dobîndite care sînt incurabile; vechiul principiu al medicului, care spune că „e mai bine să previi decît să vindeci" e valabil şi pentru perturbări sufleteşti.

Credința în atotputernicia reacției determina- . te se face vinovată în mare măsură de anumite sentințe judecătoreşti bizare. F. Hacker relatează , în prelegerile sale de la Clinica Menning din Topeka, Kansas., despre un caz în care un tînăr ucigaş e eliberat dintr-o clinică după un tratament psihoterapeutic în urma căruia e considerat „vindecat", pentru a săvîrşi apoi la scurt timp o nouă crimă. A fost nevoie ca acest lucru să se repete de patru ori, societatea umană, democratică şi behavioristică ajungînd la concluzia că ucigaşul reprezintă un pericol public abia după ce acesta şi-a răpus cea de-a patra victimă.

Aceşti patru morți reprezintă o pagubă mică * în comparație cu atitudinea opiniei publice actuale față de fenomenul infracțional în ansamblu. Convingerea că toți oamenii s-ar naşte egali şi că toate cusururile morale ale infractorului s-ar datora păcatelor comise de cei care l-au educat a devenit o adevărată religie, ducînd la distrugerea oricărui simț natural al dreptului, mai ales la cei care suferă mutații în plan etic şi se consideră, plini de autocompătimire, vie- •

time ale societății. Un ziar austriac a prezentat de curînd următoarea ştire de senzaţie: „Frica de părinți îl împinge pe un tînăr de şaptesprezece ani la crimă." El o violase pe sora sa în vîrstă de zece ani, strangulînd-o apoi în urma amenințării acesteia de a spune totul părinților, în înlănțuirea complexă de efecte, părinții își vor fi avut măcar întrucîtva partea lor de vină, dar cu siguranță nu prin aceea că i-au insuflat băiatului prea multă teamă.

Aceste extreme în mod evident patologice ale formării opiniilor pot fi înțelese abia atunci cînd ştim că ea este o funcție a acelor sisteme de reglare care tind spre *oscilații.* Opinia publică manifestă *inerție,* reacționînd abia după mulți „timpi morți" la acțiunea unor factori noi; totodată, ei îi plac simplificările grosiere, ce reprezintă de multe ori exagerări ale unor stări de fapt. De aceea, opoziția care ia atitudine critică față de o opinie publică este aproape întotdeauna în drept. Dar ea ocupă în noianul curentelor de opinie poziții extreme, pe care nu le-ar fi adoptat niciodată dacă nu şi-ar fi propus să compenseze opinia opusă. Dacă opinia care pînă în acel moment fusese dominantă pierde masiv teren, ceea ce îndeobşte se întîmplă în mod brusc, ea pendulează către poziția extremă, la fel de exagerată, pe care se situase pînă atunci opoziția.

Actuala imagine deformată a unei democrații liberale se află la punctul culminant al unei oscilații. La polul opus, unde pendulul s-a găsit nu cu mult timp în urmă, stau Eichmann şi

Auschwitz, eutanasia, ura de rasă, genocidul şi linşajul. Trebuie să ne fie clar faptul că, dacă se va întîmplă vreodată ca pendulul să ajungă în stare de echilibru, capetele sale vor arăta amîndouă *valori adevărate:* la *„stingă" valoarea* afirmării libere a individului, iar la dreapta valoarea sănătății sociale şi culturale. Inumane devin numai excesele în *ambele* sensuri. Oscilația continuă, în America profilîndu-se deja pericolul ca în urma revoltei pe deplin îndreptățite în sine, dar lipsite de măsură, a tinerilor şi a negrilor, să li se dea elementelor de extremă dreaptă mult doritul prilej pentru a predica animate de vechea lipsă de măsură, de care nu pot fi dezvățate, revenirea în forță la polul opus. Cel mai rău lucru îl reprezintă însă faptul că aceste oscilații ideologice, pe lîngă faptul că nu sînt cu nimic atenuate, prezintă o tendință periculoasă de a deveni, amplificîndu-se, „catastrofe de reglare". Este de datoria oamenilor de ştiință să găsească de urgență măsurile necesare pentru *atenuarea* acestei oscilații diavoleşti.

Faptul că şi aici cerința de a-1 trata cu omenie pe individul luat în parte se află în contradicție cu interesele omenirii reprezintă una dintre aporiile omenirii civilizate. Compasiunea noastră față de cel situat din cauza unor perturbări comportamentale la marginea societății, fiind marcat de o deficiență ce poate fi cauzată la fel de bine de o dereglare ireversibilă din perioada fragedei copilării *(Hospitalisation)* ori de o lacună genetică, împiedică protejarea celui normal din

punct de vedere comportamental. Cum încerci să împărţi oamenii în persoane normale şi persoane cu deficienţe, eşti suspectat că pledezi pentru camera de gazare.

Fără îndoială că „misteriosul simţ al dreptului", de care vorbeşte P. H. Sand, este un sistem de reacţii determinate în mod genetic şi care ne fac să acţionăm împotriva comportamentului asocial al unor indivizi din aceeaşi specie. Ele indică melodia de bază, invariabilă în perioade istorice, pe baza căreia au fost compuse diferitele sisteme morale şi de drept ale culturilor în parte, ce au luat naştere în mod independent unul de altul. Nu încape nici o îndoială că probabilitatea unor erori crase ale acestui simţ nereflectat al dreptului este la fel de mare ca la oricare alt mod instinctiv de a reacţiona. Cel care, aparţinînd unei culturi străine, „face gafe" (tăind, de pildă, un palmier sfînt, după cum li s-a întîmplat participanţilor la prima expediţie germană în Noua Guinee) va fi ucis cu acelaşi simţ autosuficient al dreptăţii ca un membru oarecare al societăţii ce săvîrşeşte, chiar fără vină, o crimă împotriva tabuurilor culturii. Acel „mobbing", care duce atît de uşor la justiţia prin linşaj, este într-adevăr unul dintre modurile comportamentale cele mai inumane la care oamenii moderni normali ajung să recurgă. El se face vinovat de toate atrocităţile comise împotriva „barbarilor" din afară precum şi împotriva minorităţilor din sînul propriei societăţi, accentuînd înclinaţia spre o pseudoformare a speciilor

în sensul lui Erikson şi aflîndu-se la baza multor • fenomene de proiecţie pe care psihologia soci ală le cunoaşte prea bine, printre care se află şi căutarea tipică a „ţapului ispăşitor" pentru pro priul eşec şi multe alte impulsuri extrem de periculoase şi de imorale, care — neputînd fi diferenţiate de către cineva lipsit de exerciţiu — converg în acel simţ global al dreptului.

•

Totuşi acesta e la fel de indispensabil pentru angrenajul modurilor noastre de comportare socială cum este glanda tiroidă pentru hormoni, iar tendinţa perfect vizibilă din zilele noastre de a-1 condamna în întregime şi de a-1 anihila e în aceeaşi măsură greşită ca încercarea de a vin deca boala lui Basedow prin extirparea totală a tiroidei. Eliminarea simţului natural al dreptului • prin tendinţa actuală către toleranţă absolută e întărită în acţiunea ei periculoasă de doctrina pseudodemocratică, ce afirmă că întregul com portament uman ar fi însuşit prin învăţare. Mul te aspecte din comportamentul nostru benefic ori dăunător societăţii reprezintă o binecuvîntare ori un blestem al unei amprente puse încă din cea mai fragedă copilărie de nişte părinţi mai mult sau mai puţin înţelegători, responsabili şi înainte de toate sănătoşi din punct de vedere emoţional. Altele, nu mai puţin numeroase, sînt determinate genetic. Ştim că marele imperativ al întrebării responsabile şi categorice nu poate compensa decît în foarte mică măsură neajun surile din cadrul comportamentului social, dobîndite prin educaţie ori pe cale genetică.

•

Dacă ai învățat să gîndești biologic, cunoscînd la fel de bine puterea pornirilor instinctive şi relativa insuficiență a oricărei morale responsabile şi a tuturor principiilor bune, şi dacă pe deasupra ştii să priveşti perturbările comportamentului social dintr-o perspectivă psihiatrică a ps\k\o\og\\loT abisale, ayu.i\gi să rvu mai corvdamni „delincvenții" cu acea mînie justițiară specifică naivului cu sentimente puternice. Cel afectat de o perturbare funcțională va fi atunci privit mai degrabă ca un bolnav vrednic de compasiune şi nu ca un om rău posedat de Satană, lucru altminteri perfect posibil din punct de vedere teoretic. Dacă însă la această din urmă poziție îndreptățită se adaugă credința eronată a doctrinei pseudodemocratice că, fiind structurat prin condiționare, orice comportament uman poate fi transformat şi corectat în mod nelimitat prin procedeul condiționării, se ajunge la o păcătuire gravă împotriva comunității umane.

Spre a ne da seama de pericolele ce iau naştere pentru omenire în urma dispariției pe cale genetică a unor instincte este nevoie să înțe-• legem că în condițiile vieții civilizate moderne nu există nici un factor care să acționeze în sensul realizării unei selecții pentru simplul motiv că aşa se cuvine, excepție făcînd poate numai simțul nostru înnăscut pentru valoarea buneicuviințe. în cadrul întrecerii economice pe care o trăieşte cultura occidentală, împotriva acestei valori se manifestă fără îndoială un criteriu

negativ de selecție! Din fericire, progresul **eco-** • nomic nu este corelat în mod necesar cu rata de reproducere.

Faptul că nu ne putem dispensa de morală este ilustrat foarte bine de o veche glumă evreiască: Un miliardar vine la un şadhen (agent matrimonial), lMtvd să se Metea^ă că ar vrea să se căsătorească. Plin de zel, şadhenul începe de îndată, să ridice în slăvi o fată nespus de frumoasă, ce ajunsese de trei ori la rînd Miss America, dar bogătaşul dă din cap: „Frumos sînt şi eu." Cu prezența de spirit caracteristică profesiei sale, şadhenul se apucă imediat să laude o altă partidă interesantă, ce dispunea de o zestre de mai multe miliarde de dolari. „Nu-mi trebuie", spuse bogătaşul, „sînt şi eu destul de bogat". Imediat şadhenul trece la un al treilea registru, aducînd vorba de o tînără care la 21 de ani era conferențiar în matematică, ocupînd în prezent, la numai 24 de ani, postul de profesor titular la catedra de Informatică a MIT. „Nu-mi trebuie soție deşteaptă", spune miliardarul cu dispreț, „deştept sînt şi eu." La care şadhenul strigă disperat: „Pentru numele lui Dumnezeu, ce fel de soție doriți?" „Una *cuviincioasă",* îi răspunde bogătaşul.

Ştim de la animalele noastre de casă şi chiar de la animalele sălbatice care s-au înmulțit în captivitate cît de repede se degradează modurile de comportare socială în cazul dispariției selecției specifice. La anumite specii de peşti care-şi îngrijesc puii, înmulțirea artificială a dus

numai în decursul cîtorva generații la asemenea perturbări genetice ale capacității de a-şi îngriji puii, încît abia dacă se mai găsea o pereche în stare să o facă aşa cum trebuie. în mod ciudat analog cu degradarea normelor de comportare socială determinate cultural (p. 74 şi urm.), şi în această privință mecanismele cele mai diferențiate, cele care au parcurs doar o scurtă evoluție istorică, par a fi deosebit de predispuse la această perturbare. Vechile instincte atît de răspîndite, cum ar fi instinctul de a mînca şi instinctul sexual, manifestă adesea o tendință spre hipertrofiere, dar trebuie luat în considerare aici faptul că, atunci cînd îmblînzeşte un animal, omul încurajează în mod selectiv lăcomia acestuia de a mînca şi pornirea către împerechere, ambele făcute la întîmplare, fără alegere, căutînd în schimb să elimine pornirile agresive şi de evadare, pe care el le consideră dăunătoare.

Privit în mare, animalul de casă e într-adevăr o caricatură răutăcioasă a stăpînului său. într-o lucrare mai veche (1954) am arătat că receptarea noastră estetică a valorilor prezintă legături vizibile cu acele transformări corporale ce se manifestă în mod regulat în cazul îmblînzirii animalelor. Atrofia musculară, depunerea stratului adipos în zona burții, scurtarea bazei craniene şi a extremităților sînt semne tipice ale domesticirii, fiind considerate în general neplăcute atît în cazul animalului cît şi în cel al omului, opusul lor făcîndu-1 în schimb pe proprietar

să apară drept „nobil". în mod perfect analog decurge şi aprecierea noastră, bazată pe simțuri, a caracteristicilor comportamentale distruse ori măcar periclitate prin domesticire: dragostea maternă, acționarea cu altruism şi curaj pentru familie şi societate sînt în aceeaşi măsură norme comportamentale programate instinctiv ca şi mîncatul şi împerecherea, dar noi le resimțim în mod clar ca fiind mai bune şi mai nobile.

în tratatele amintite am ilustrat în mod amănunțit ce legă'turi strînse există între periclitarea anumitor caracteristici prin domesticire şi prin felul în care le apreciem datorită simțului nostru etic şi estetic. Corelarea este prea evidentă pentru a fi o întîmplare, singura explicație posibilă constînd în supoziția că judecățile noastre de valoare s-ar baza pe anumite mecanisme implementate avînd scopul de a pune o barieră în calea unor fenomene de degradare bine precizate care ar amenința omenirea. Se prea poate ca şi simțul dreptului să se bazeze pe o structură programată filogenetic, a cărei funcție să fie contracararea penetrării societății de către indivizi asociali.

Un sindrom al mutațiilor genetice care a apărut fără nici o îndoială în mod analog şi din aceleaşi cauze la om şi la animalele sale de casă este combinația ciudată între precocitatea sexuală şi întinerirea permanentă. Cu mult timp în urmă, Bolk a arătat că, prin foarte multe caracteristici corporale, omul seamănă mult mai mult cu formele tinere ale celor mai apropiate rude

zoologice ale sale decît cu animalele adulte. Rămînerea permanentă într-o stare de tinerețe e denumită îndeobște în biologie neotenie. L. Bolk (1926) atrage atenția asupra acestui fenomen în cazul omului, punînd însă un accent deosebit pe încetinirea ontogenezei umane şi vorbind de cele mai multe ori de retardare. Ontogeneza corpului uman prezintă aspecte similare cu cea a comportamentului său. Aşa cum am încercat să subliniez (1943), curiozitatea jucăuşă de a cerceta a omului, care se menține pînă la vîrste înaintate, deschiderea sa față de tot ce există pe lume reprezintă, după cum a arătat Arnold Gehlen (1940), o caracteristică persistentă a tinereții.

Caracterul copilăros constituie una dintre cele mai importante, indispensabile şi în cel mai nobil sens al cuvîntului umane însuşiri ale omului. „Omul e pe deplin om doar atunci cînd se joacă", spune Friedrich Schiller. „în omul adevărat se ascunde un copil ce vrea să se joace", spune Nietzsche. Soția mea m-a întrebat: „Cum adică se ascunde?" La cîteva minute după ce am făcut cunoştință, Otto Hahn m-a întrebat: „Spuneți-mi, sînteți cumva copilăros? Sper să nu mă înțelegeți greşit!"

însuşirile copilăreşti se numără fără nici o îndoială printre premisele devenirii umane. Se pune însă întrebarea dacă întoarcerea programată genetic a omului la copilărie nu e pe cale să ia proporții ce pot avea consecințe nocive. Am arătat deja la p. 40 ş. urm. că fenomenul intoleranței la neplăcere şi cel al nivelării simțurilor pot genera un comportament infantil. E foarte probabil ca la aceste procese determinate genetic să se adauge altele, determinate cultural. Cerința frematătoare de satisfacere imediată a simțurilor, lipsa oricărei responsabilități şi a oricărui scrupul față de sentimentele altora sînt tipice pentru copiii mici, fiind în cazul lor perfect scuzabile. Munca susținută în vederea unui scop îndepărtat, responsabilitatea acțiunilor proprii şi manifestarea grijii chiar față de cei mai puțin apropiați sînt norme de comportare ce-l caracterizează pe omul *matur*.

De *imaturitate* vorbesc cercetătorii cancerului atunci cînd vor să caracterizeze una dintre însuşirile fundamentale ale tumorii maligne. Dacă o celulă pierde toate acele însuşiri ce fac din ea parte şi verigă a unui anumit țesut uman, a epidermei, a epiteliului intestinului ori a glandei mamare, ea „regresează" în mod necesar către o stare ce corespunde unei faze mai timpurii din istoria filogenetică sau individuală, altfel spus, ea se va comporta ca un organism unicelular sau ca o celulă embrionară, începînd să se dividă fără menajamente în ceea ce priveşte corpul ca întreg. Cu cît regresia merge mai departe, cu cît țesutul nou format se deosebeşte mai mult de un țesut normal, cu atît mai avansată va fi tumoarea malignă. Un papilom, care, oricum, prezintă încă multe însuşiri ale epidermei normale, fiind totuşi un neg care a crescut pe suprafața ei, e o tumoare benignă, un sarcom în schimb, care e alcătuit dintr-o serie de celule

mezoderme total nediferențiate, e o tumoare malignă. Creşterea nefastă a tumorilor maligne se bazează, după cum s-a sugerat deja, pe faptul că anumite măsuri de apărare, prin care organismul contracarează de obicei apariția unor celule „asociale", nu sînt eficiente sau sînt anihilate de către celulele tumorii. Dacă țesutul înconjurător va considera însă tumoarea ca fiind la fel cu el şi o va hrăni în consecință, tumoarea ar putea creşte şi s-ar putea infiltra din ce în ce mai mult, provocînd moartea organismului.

Putem duce mai departe aici analogia pe care am descris-o deja mai sus. Un om lipsit de norme de comportare socială matură, care va rămîne astfel într-o stare infantilă, devine în mod necesar un parazit al societății. I se pare firesc să beneficieze în continuare de grija adulților, grijă ce i se cuvine doar copilului. *Siiddeutsche Zeitung* a relatat de curînd despre un tînăr care şi-a ucis bunica pentru a face rost de cîteva mărci necesare vizionării unui film. El se justifica repetînd cu îndărătnicie că i-ar fi *spus* bunicii că avea nevoie de bani pentru cinema. Desigur că acest om era debil mintal într-o fază gravă.

Nenumărați tineri privesc cu duşmănie ordinea socială actuală şi astfel şi pe părinții lor. Faptul că în ciuda acestei atitudini ei consideră de la sine înțeles să fie susținuți de această societate şi de aceşti părinți dovedeşte infantilitatea lor nereflectată.

Dacă fenomenul creşterii infantilității şi criminalității în rîndul tinerilor, ce caracterizează

omul ca produs al civilizației, se bazează într-adevăr, aşa cum mă tem, pe fenomene de decădere genetică, ne aflăm într-o situație extrem de periculoasă. Sentimentul care ne dictează să acordăm o înaltă apreciere la ceea ce e bun şi cuviincios este mai mult ca sigur unicul factor care mai acționează astăzi cît de cît eficient în mod selectiv în sensul combaterii fenomenului de degradare a comportamentului social. Chiar şi versatul afacerist din bancul nostru dorea să se însoare cu o fată cuviincioasă! Tot ceea ce am discutat în capitolele anterioare, suprapopularea, concurența comercială, distrugerea mediului înconjurător natural şi înstrăinarea de armonia sa demnă de venerație, dispariția, prin moleşire, a capacității de a avea sentimente puternice, toate acestea, aşadar, sînt de natură să-1 lipsească pe omul modern de orice discernămînt între bine şi rău. La aceşti factori se adaugă şi disculparea asocialului, la care ne obligă înțelegerea temeiurilor genetice şi psihologice ale comportamentului său dereglat.

Trebuie să învățăm să punem de acord omenia plină de înțelegere față de individ şi grija față de necesitățile comunității umane. Individul luat în parte, afectat de dispariția unor moduri de comportare socială şi totodată de pierderea capacității de a nutri sentimentele ce le însoțeau, e într-adevăr un biet bolnav care merită întreaga noastră compasiune. Această dispariție reprezintă însă *răul pur şi simplu.* Ea nu e numai o negare şi anihilare a procesului

de creație prin care animalul a devenit om, ci un lucru mult mai rău şi cutremurător. într-un mod cu totul misterios, perturbarea comportării morale duce adesea nu numai la o simplă dispariție a tot ceea ce resimțim ca fiind bun şi cuviincios, ci generează chiar o duşmănie activă împotriva acestor valori. Tocmai datorită acestui fenomen, multe religii cred m existența unui duşman şi oponent al lui Dumnezeu. Dacă privim cu atenție tot ceea ce se întîmplă la ora actuală în lume, *nu-1 putem* contrazice pe un credincios care afirmă că a venit Anticristul.

Fără îndoială că prin degradarea comportamentului social determinat pe cale genetică ne amenință într-un mod extrem de urît Apocalipsa. Dar acest pericol nu este la fel de grav ca altele, precum cel al suprapopulării ori cercul *vicios al întrecerii comerciale,* fenomene care nu pot fi combătute decît prin măsuri *radicale,* presupunînd cel puțin o revalorizare educativă a tuturor pseudovalorilor venerate în ziua de azi. Pentru a împiedica decăderea genetică a omenirii e de ajuns să ne gîndim la vechea înțelepciune ce răzbate într-un mod clasic din bancul evreiesc pe care l-am citat mai sus. E de ajuns ca atunci cînd ne alegem perechea să nu uităm o cerință simplă şi care se înțelege de la sine: Cuviincioasă să fie fata, şi el la fel.

înainte de a trece la capitolul următor, în care voi trata pericolul pierderii tradițiilor din cauza revoltei prea radicale a tinerilor, doresc să previn o eventuală înțelegere greşită. Tot ce am spus pînă acum despre consecințele primejdioase ale creşterii continue a infantilității, în special în ceea ce priveşte dispariția sentimentului de responsabilitate şi a receptării valorilor, se referă la criminalitatea crescîndă în rîndul tinerilor şi nicidecum revolta tineretului din zilele noastre, revoltă ce se întinde în întreaga lume. Pe cît de energic voi combate în cele ce urmează periculoasele greşeli la care se dedă tineretul, pe atît de clar vreau să precizez aici că el nu suferă în nici un caz de vreo lipsă a capacității de a simți moral şi social şi cu atît mai p-vAm ■& TOt%p\Mi -va\OTuOt. Dimpotrivă: Vinerii îşj *dau seama perfect nu numai de faptul* că e cevaputcedmDanemaîca, ci şi de iaptu\ că sM multe lucruri putrede în state cu mult mai mari.

VII

Sfărîmarea tradiției

Dezvoltarea unei culturi prezintă cîteva analogii interesante cu dezvoltarea filogenetică a speciilor. *Tradiția cumulativă,* care se află la baza oricărei culturi, pornește de la performanțe noi în esența lor, ce nu apar la nici o specie de animal, și anume întîi de toate de la gîndirea conceptuală și limbajul cuvintelor, care, datorită capacității de formare liberă a simbolurilor, deschid omului posibilități nemaiîntîlnite de lărgire și transmitere a cunoștințelor dobîndite individual. Această „moștenire a însușirilor dobîndite" ce apare în modul arătat reprezintă, la rîndu-i, motivul pentru care evoluția istorică a unei culturi se desfășoară mult mai repede decît filogeneza unei specii, mărimea raportului dintre cele două viteze atingînd puteri de ordinul zecilor.

Atît procedeul prin care o cultură dobîndește o nouă cunoaștere care să ducă la menținerea sistemului, cît și cele prin care ea păstrează această cunoaștere diferă de procedeele de transformare a speciilor. Metoda prin care se alege din varietatea de oferte cea care merită să fie ținută minte este însă de bună seamă aceeași

în evoluția speciilor și în cea a culturii, și anume alegerea după o verificare temeinică. Desigur, selecția care determină structurile și funcțiile unei culturi nu este chiar atît de severă ca aceea care acționează în cadrul transformării unei specii, pentru că prin continua creștere a puterii sale de a-și supune natura înconjurătoare omul se sustrage de la tot mai mulți factori selectivi. Astfel, în cazul culturilor se găsește adesea ceea ce la specii nu prea există: așa-numitele structuri de lux, altfel spus, structuri a căror formă *nu* derivă din vreo performanță menită să contribuie la menținerea speciei, nici chiar din-tr-una mai veche. Pur și simplu omul își poate permite să care cu el mai mult balast inutil decît un animal sălbatic.

în mod ciudat, selecția pare să fie *singurul* criteriu care stabilește ce anume va intra în tezaurul peren de cunoaștere al unei culturi ca obicei tradițional și „sfînt". După toate aparențele, chiar invențiile și descoperirile, ce se datorează înțelegerii și explorării raționale, capătă un caracter religios, de ritual, dacă au fost transmise prin tradiție un timp mai îndelungat. La acest aspect mă voi întoarce în capitolul următor. Dacă cercetăm normele tradiționale de comportare socială dintr-o cultură, așa cum apar ele la prima vedere, așadar fără introducerea unui mod de abordare ținînd de istoria comparată, nu putem face vreo deosebire între cele care au luat naștere dintr-o „superstiție" apărută întîmplător și cele izvorîte din revelații reale și din

invenții. Exagerînd, s-ar putea spune că tot ceea ce se transmite peste mari intervale de timp prin tradiție culturală capătă în cele din urmă caracterul unei „superstiții" ori al unei „doctrine". Aparent, acest fapt ar putea reprezenta mai întîi o „eroare constructivă" a mecanismului responsabil de dobîndirea şi înmagazinarea cunoştinţelor în culturile umane. La o analiză mai profundă însă se va vedea că un conservatorism cît se poate de puternic în păstrarea a ceea ce a fost odată verificat reprezintă una dintre însuşirile vitale ale aparatului căruia îi revine în evoluția culturii o sarcină analoagă celei pe care o îndeplineşte genomul în transformarea speciilor. Păstrarea de date nu e la fel de importantă, ci e chiar mult mai importantă decît dobîndirea unor date noi, şi trebuie să fim conştienţi de faptul că în absența unor cercetări specializate nu am avea nici o posibilitate de a şti care dintre obiceiurile şi tradițiile pe care cultura noastră ni le-a transmis reprezintă o superstiție învechită, de care ne putem dispensa, şi care reprezintă un bun cultural indispensabil. Şi în cazul normelor comportamentale, al căror efect nefast pare a fi de la sine înțeles, cum ar fi de pildă vînătoarea de capete practicată de unele triburi din Borneo şi Noua Guinee, nu e deloc previzibil ce efecte ar putea avea eradicarea lor totală asupra sistemului normelor de comportare socială ce ține laolaltă respectiva grupă culturală. într-un fel, un astfel de sistem reprezintă scheletul oricărei culturi, schelet din

care e foarte periculos să îndepărtezi în mod arbitrar un element fără a lua în considerare multitudinea interacțiunilor sale.

Credința eronată că doar ceea ce poate fi înțeles pe cale rațională ori, mai mult, doar ceea ce poate fi dovedit în mod ştiințific ar face parte din tezaurul stabil de cunoştințe al omenirii duce la consecințe nefaste. „Iluminat ştiințific", tineretul ajunge să nesocotească neprețuita comoară conținută în tradițiile oricărei culturi vechi, precum şi în învățăturile marilor religii ale lumii. Cel care crede că toate acestea sînt lipsite de orice valoare cade totodată într-o altă greşeală nu mai puțin periculoasă, trăind cu impresia că ştiința ar putea isca pur şi simplu din neant în mod rațional o întreagă cultură, cu tot ceea ce ține de ea. Această impresie reprezintă un lucru nu cu mult mai puțin prostesc decît părerea că ştiința noastră ar fi de ajuns pentru a „îmbunătăți" omul în mod arbitrar prin intervenții asupra genomului uman. O cultură conține la fel de multă ştiință „crescută", dobîndită în urma procesului de selecție ca şi o specie de animal, care, după cum se ştie, nu poate fi deocamdată „făcută".

Subaprecierea puternică a tezaurului de cunoaştere nerațională, de tip cultural, şi supraaprecierea celui pe care omul ca *homo faber* reuşeşte să îl adune datorită rațiunii sale nu sînt însă nici pe departe singurii factori care amenință să ne distrugă cultura, şi nici măcar cei mai decisivi. Un raționalism arogant nu ar

avea motiv să privească în mod clar duşmănos tradiţia moştenită. Ar putea eventual să o privească aşa cum ar privi un biolog o ţărancă bătrînă, care l-ar asigura că puricii iau naştere atunci cînd urina intră în contact cu rumeguşul. Atitudinea unei mari părţi a tinerilor din ziua de azi faţă de părinţi e caracterizată de o considerabilă aroganţă dispreţuitoare, în care nu există nici un dram de blîndeţe. Revoluţia tineretului de azi e susţinută de *ură,* şi anume de o ură strîns înrudită cu cel mai periculos şi mai persistent dintre toate sentimentele de ură: *cu ura naţională.* Cu alte cuvinte, tineretul revoltat reacţionează împotriva generaţiei mai în vîrstă în acelaşi fel în care un grup cultural sau „etnic" reacţionează împotriva unei grupări străine şi duşmane.

Erik Erikson a fost cel care a arătat primul în ce măsură considerabilă evoluţia divergentă a grupurilor etnice independente din istoria culturii se desfăşoară în mod analog cu evoluţia pe care subspeciile, speciile şi genurile o parcurg în decursul istoriei lor filogenetice. El vorbea de *pseudo-speciation,* de o „pseudoformare a speciilor". Unităţile culturale mai mari sau mai mici sînt ţinute laolaltă şi totodată deosebite de alte unităţi prin rituri şi norme de comportare socială ce au luat naştere de-a lungul istoriei culturii. Un anumit fel de „maniere, un dialect de grup special, un fel de a se îmbrăca etc. pot deveni simboluri ale unei colectivităţi care să fie îndrăgite şi apărate de fiecare

în parte precum însuşi acest grup de oameni cunoscuţi personal şi îndrăgiţi. După cum am arătat cîndva (1967), această înaltă preţuire a tuturor simbolurilor grupului propriu e însoţită de un dispreţ corespunzător manifestat faţă de oricare altă unitate culturală comparabilă. Cu cît două grupuri etnice s-au dezvoltat mai mult timp în mod independent unul de celălalt, cu atît diferenţele cresc, pe baza acestora putîndu-se reconstrui, în mod analog cu evidenţierea diferenţelor de caracteristici ale animalelor, cursul evoluţiei lor. In ambele cazuri se poate considera că acele caracteristici care sînt mai răspîndite, fiind deci specifice unor grupuri mai mari, au o vechime mai mare.

Orice grup cultural îndeajuns [1]de bine conturat are într-adevăr tendinţa de a se privi pe sine însuşi ca pe o specie proprie, considerînd că membrii altor unităţi comparabile nu sînt cu adevărat şi pe deplin oameni. în foarte multe limbi ale băştinaşilor termenul utilizat pentru desemnarea tribului propriu e pur şi simplu „om". Să ucizi un membru al tribului vecin nu este, aşadar, o crimă adevărată! Această consecinţă a pseudoformării speciilor este deosebit de periculoasă, deoarece prin ea se înlătură în mare măsură inhibiţia de a ucide un alt membru al speciei, în vreme ce agresiunea intraspecifică declanşată de membrii aceleiaşi specii rămîne în continuare, ea singură, cea eficientă. Asupra „duşmanului" se revarsă o mînie cruntă, aşa cum omul nu o poate simţi nici pentru

cel mai păcătos animal de pradă, ci numai pentru om. Poţi să-ţi ucizi liniştit duşmanii, avînd în vedere că nu e vorba de oameni adevăraţi. Bineînţeles că această mentalitate e încurajată de toţi aceia care îndeamnă la războaie, fiind o tehnică des folosită de ei.

Faptul că generaţia tînără începe fără îndoială să o considere pe cea mai în vîrstă ca fiind o pseudospecie străină îndreptăţeşte o anume îngrijorare. Acest lucru este exprimat prin multe simptome. Grupurile etnice concurente şi cele care se duşmănesc între ele au obiceiul să-şi dezvolte sau să-şi creeze ad-hoc portul popular într-un mod deosebit de pregnant. în Europa Centrală, straiele ţărăneşti care să marcheze specificul locului au dispărut de mult, ele fiind purtate cu îndîrjire numai în Ungaria, şi anume în acele regiuni unde satele maghiare şi cele slovace sînt foarte apropiate. Acolo, portul popular e afişat cu mîndrie, intenţia vădită a fiecărui grup etnic fiind aceea de a-i supăra pe membrii celorlalte grupuri etnice. Acelaşi lucru îl fac multe grupuri autoconstituite de tineri revoltaţi, care — în ciuda pretinsei lor respingeri a oricărui element militar — manifestă în mod uimitor o tendinţă vizibilă de a se distinge printr-o *uniformă.* După felul lor de a se îmbrăca, „specialistul" poate recunoaşte diferitele subgrupuri din sînul grupurilor de beatnik, teddy-boy, rock, mod, rocker, hippy, gammler etc. la fel de uşor cum erau recunoscute odinioară regimentele fostei armate austro-ungare.

Prin obiceiuri şi tradiţii, tineretul revoltat încearcă, de asemenea, să se distanţeze cît mai mult posibil de generaţia părinţilor, ceea ce nu presupune defel simpla ignorare a comportamentului tradiţional al acestora, ci studierea celui mai mic detaliu, spre a putea face taman pe dos. Aceasta reprezintă, de exemplu, una dintre explicaţiile apariţiei exceselor sexuale în cadrul unor grupuri umane la care potenţa sexuală generală e după toate aparenţele redusă. Tot din dorinţa intensă de a trece peste interdicţiile părinteşti se explică şi faptul că anumiţi studenţi îşi fac nevoile în mod public, după cum s-a întîmplat la Universitatea din Viena.

Tinerii respectivi nu-şi dau seama în nici un fel de motivaţia acestor moduri comportamentale ciudate, ba chiar bizare, găsind cele mai diferite pseudoraţionalizări, uneori destul de convingătoare, pentru a-şi explica purtarea: ei protestează împotriva insensibilităţii generale a părinţilor lor bogaţi faţă de cei săraci şi flămînzi, împotriva războiului din Vietnam, împotriva abuzurilor de care se face vinovată conducerea Universităţii, împotriva a tot ceea ce s-a impus în toate direcţiile — dar rareori împotriva violării Cehoslovaciei de către Uniunea Sovietică, în realitate însă, atacul lor este îndreptat în mod nediferenţiat împotriva tuturor oamenilor mai în vîrstă, fără nici o legătură cu linia politică de care aceştia sînt ataşaţi. Profesorii de extremă stîngă nu sînt ocărîţi de către studenţii de extremă stîngă mult mai puţin decît profesorii de

extremă dreaptă: H. Marcuse a fost insultat odată în felul cel mai grosolan de către studenți comuniști conduși de Cohn-Bendit, aducîndu-i-se acuzații total stupide, cum ar fi cea că el ar fi plătit de CI .A. Atacul nu a fost motivat de faptul că el ar fi aparținut vreunei alte linii politice, ci în mod exclusiv de acela că aparținea unei alte generații.

Ghidată, la rîndul ei, de sentimente, generația în vîrstă *înțelege,* chiar fără să-și dea seama în mod conștient, că aceste pretinse proteste nu reprezintă de fapt decît declarații de război și insulte pline de ură. Astfel, ura dintre generații, care — după cum s-a mai arătat — se înrudește, în esența ei, cu ura dintre diferitele grupuri etnice, altfel spus cu ura națională, ajunge rapid la o escaladare periculoasă. Deși am experiență în materie de etologie, îmi vine greu să nu mă înfurii atunci cînd văd frumoasa bluză albastră a bine situatului comunist Cohn-Bendit, și nu trebuie decît să studiezi expresia feței unor astfel de oameni pentru a-ți da seama că exact acesta e efectul pe care și-1 doresc. Perspectivele unei înțelegeri sînt astfel mult diminuate.

Atît în cartea mea despre agresiune (1963) cît și în prelegeri publice (1968,1969) am discutat despre posibilele cauze etologice ale războiului dintre generații, așa că mă voi limita acum la strictul necesar. întregul cerc al acestor fenomene se bazează pe o perturbare funcțională a procesului de dezvoltare desfășurat la om în perioada pubertății. în această fază, tînărul începe

să se desprindă de tradițiile casei părintești, privindu-le critic și orientîndu-se spre noi idealuri, spre un nou grup de care s-ar putea alipi, însușindu-și cauza lui. Dorința instinctivă de a putea să și *lupte* pentru o cauză bună are un rol determinant în alegerea obiectului, îndeosebi la oamenii tineri. în această fază, tot ceea ce e transmis din vechime apare ca fiind plictisitor, iar tot ceea ce e nou devine atrăgător, putîndu-se vorbi de o neofilie fiziologică.

Fără îndoială, acest proces are un rol important în menținerea speciei, fapt ce a dus la includerea sa în programul dezvoltat filogenetic al modurilor comportamentale umane. Funcția sa este aceea de a ajuta la formarea unei anumite capacități de adaptare în cadrul transmiterii altminteri prea rigide a normelor comportamentale culturale, procesul care ia astfel naștere putînd fi asemuit într-un fel cu năpîrlirea racului, ce se leapădă de rigidul său schelet exterior pentru a putea crește. Ca la toate structurile stabile, și în cazul transmiterii normelor comportamentale culturale funcția indispensabilă de reazem trebuie plătită prin pierderea unor grade de libertate, renunțarea la anumite mecanisme, renunțare pe care orice reconstrucție o presupune, nefiind nici ea lipsită de pericole, deoarece perioada de restructurare reprezintă o privare de reazem și de protecție. Acest lucru este valabil în mod analog pentru racul care năpîrlește și pentru omul aflat la vremea pubertății.

în mod normal, perioada neofiliei fiziologice e urmată de o revigorare a dragostei față de tot ceea ce e tradițional. Schimbarea mentalității se face în timp, majoritatea dintre noi, cei mai în vîrstă, putînd să confirme că la șaizeci de ani respectul omului față de opiniile tatălui său este mult mai mare decît la optsprezece. A. Mitscherlich numește acest fenomen în mod potrivit „ascultarea tîrzie". Neofilia fiziologică și „ascultarea tîrzie" alcătuiesc împreună un sistem ce anihilează acele elemente ale culturii transmise, care sînt în mod clar depășite și ar împiedica dezvoltarea în continuare, asigurîndu-se concomitent cu anihilarea acestor elemente menținerea structurii esențiale și indispensabile a culturii. Fiind în mod necesar dependentă de interacțiunea foarte multor factori interni și externi, funcția acestui sistem poate fi evident ușor perturbată.

Inhibițiile în dezvoltare, ce pot fi determinate de factori din mediul înconjurător, dar cu siguranță și de factori genetici, au, în funcție de momentul în care încep să se manifeste, consecințe foarte variate. Rămînerea într-o stare infantilă timpurie poate duce la legături persistente cu părinții și la o cramponare totală în tradițiile generației în vîrstă. Astfel de oameni nu vor ști să se poarte cu cei din generația lor, devenind adesea niște ciudați, niște solitari. Rămînerea nefiziologică în stadiul de neofilie duce la izbucnirea tîrzie a unor resentimente caracteristice față de părinții uneori chiar răposați de-

mult, precum și la o anumită izolare. Psihanaliștii cunosc prea bine ambele probleme.

Perturbările care duc la ură și război între generații se deosebesc însă sub raport cauzal în două privințe de cele descrise mai sus. în primul rînd, transformările la care sînt supuse ca urmare a nevoii de adaptare bunurile culturale transmise devin din ce în ce mai mari din generație în generație. La vremea lui Abraham, fiul aducea modificări de-a dreptul insesizabile normelor comportamentale ale tatălui, încît —■ așa cum Thomas Mann a arătat într-un mod atît de convingător în romanul său psihologic *Iosif și frații săi* — mulți oameni din acea vreme nici măcar nu reușeau să facă deosebirea între persoana lor și cea a tatălui, lucru ce reprezintă o perfectă formă a identificării. Ritmul de dezvoltare la care tehnologia actuală obligă cultura face ca o bună parte a tradițiilor unei generații să fie considerată pe drept cuvînt de către tineretul critic ca fiind învechită. Opinia eronată că omul ar putea isca din neant în mod calculat și rațional o nouă cultură, despre care am mai vorbit (p. 76), duce la concluzia total greșită că soluția cea mai bună ar fi distrugerea totală a culturii părinților spre a face loc unei reconstrucții „creative". Cine se gîndește în mod serios la aceasta va trebui însă să se întoarcă la omul precromagnon!

Strădaniile multor tineri de pretutindeni „de a vărsa din cadă și părinții o dată cu apa" mai are însă și alte cauze. Modificările la care struc-

tura familiei e supusă în cursul tehnologizării continue pe care o cunoaşte omenirea acţionează în mod constant în direcţia slăbirii contactului dintre părinţi şi copii. Acest lucru începe încă din perioada de sugar. Deoarece în zilele noastre mama nu-şi mai poate dedica întregul timp copilului mic, iau naştere aproape întotdeauna într-o mai mare sau mai mică măsură fenomenele pe care Rene Spitz le-a numit *Hospitalisation.* Simptomul lor cel mai rău este o slăbire greu reversibilă ori chiar ireversibilă a capacităţii de a avea contacte umane. Acest efect se însumează în mod periculos cu perturbarea deja aminită (p. 19) a implicării umane.

La o vîrstă ceva mai mare, în special în cazul băieţilor, se manifestă, perturbator, lipsa modelului patern. în afara mediilor -ărăneşti şi meşteşugăreşti băieţii nu-şi mai văd astăzi aproape niciodată taţii la lucru, ne. vînd astfel ocazia de a da o mînă de ajutor peniru a se convinge de superioritatea omului matur. De asemenea, în mica familie modernă lipseşte structura ierarhică, datorită căreia „omul bătrîn" apărea ca inspirînd respect. Un copil de cinci ani nu-şi poate da seama nemijlocit de superioritatea tatălui său de patruzeci de ani, fiind în schimb impresionat de forţa unui copil de zece ani şi înţelegînd respectul cu care acesta îl priveşte pe fratele în vîrstă de cincisprezece ani, astfel încît, bazîndu-se pe simţămintele sale, el va trage concluziile corecte, observînd cum cel de cincisprezece ani, care e îndeajuns de isteţ

pentru a recunoaşte superioritatea spirituală a bătrînului, ştie să respecte vîrstă.

Recunoaşterea unei superiorităţi stabilite printr-o ierarhie nu reprezintă un obstacol în calea iubirii. Toţi oamenii ar trebui să-şi amintească de faptul că pe vremea cînd erau copii nu-i iubeau mai puţin pe oamenii situaţi deasupra lor şi cărora trebuiau să li se supună, ci, din contră, îi iubeau mai mult decît pe cei aflaţi pe aceeaşi scară ierarhică ori pe o scară ierarhică inferioară. Mi-aduc foarte bine aminte . ce simţeam în copilărie faţă de prietenul meu Emmanuel la Roche, care ne-a părăsit prea devreme. Era cu patru ani mai mare ca mine şi-şi exercita cu dreptate, dar şi cu severitate, autoritatea asupra bandei noastre neastîmpăra-te constînd din copii între zece şi şaisprezece ani. Nu numai că îl respectam şi mă străduiam să mă afirm în faţa lui prin fapte curajoase, ci ştiu sigur că simţeam pentru el o adevărată dragoste, cu nimic diferită de cea pe care urma să o simt mai tîrziu pentru anumiţi prieteni mai în vîrstă şi profesori foarte stimaţi. Una dintre cele mai mari crime ale doctrinei pseudodemocratice este aceea că ea consideră existenţa unei ierarhii naturale între doi oameni ca fiind un obstacol care i-ar frustra de orice sentimente mai calde. Dar fără această ierarhie n-ar exista nici măcar cea mai naturală formă a dragostei umane, cea care îi leagă în mod normal pe membrii unei familii; cunoscuta educaţie de tip „non-frustration" a făcut din mii de copii nişte bieţi nevrozaţi.

După cum am arătat deja în scrierile amintite, într-un grup lipsit de o structură ierarhică situaţia copilului este cît se poate de nenaturală. Neputînd să-şi reprime propria sa tendinţă programată instinctiv de a parveni într-o poziţie ierarhică superioară şi tiranizîndu-şi în mod evident părinţii, care nu-i opun nici un fel de rezistenţă, copilul se vede silit să adopte poziţia şefului de grup, care nu-i surîde însă defel. într-o lume profund ostilă, el se va simţi lipsit de apărare fără un „superior" mai puternic, deoarece copiii care au parte de educaţia de tip „non-frustration" nu sînt nicăieri îndrăgiţi. Atunci cînd, fiind în mod explicabil iritat, el încearcă să-i provoace pe părinţi, „cerînd palme", cum se spune, un astfel de copil nu va declanşa reacţia de contraofensivă aşteptată instinctiv şi dorită de subconştientul său, ci se va lovi de peretele capitonat al unor liniştite fraze pseudo-raţionaliste.

Dar nimeni nu se va identifica vreodată cu un anemic servil, rumeni nu va fi gata să accepte de la el prescrierea unor norme comportamentale, şi cu atît mai puţin se va găsi cineva care să recunoască valorile apreciate de un astfel de om ca fiind culturale. Numai atunci cînd iubeşti un *om* din adîncul sufletului şi priveşti totodată în sus către el eşti în stare să-ţi însuşeşti tradiţia lui culturală. De bună seamă, înfiorător de mulţi tineri în plină formare din ziua de azi duc lipsă de o astfel de „figură a tatălui". De cele mai multe ori, tatăl adevărat-nu face faţă, iar marile aglomerări din cadrul şcolilor şi universităţilor fac imposibil ca vreun dascăl stimat să-i ia locul.

în cazul multor tineri inteligenţi, la aceste motive pur etologice de respingere a culturii părinţilor se adaugă însă şi motive cu adevărat etice. Cu aglomerările ei, cu pustiirea naturii şi întrecerea cu sine însăşi a omenirii avide de bani şi insensibile la valoare, cu îngrozitoarea sărăcire emoţională şi cu prostirea prin îndoctrinare, cultura occidentală de azi are atît de multe aspecte care nu merită să fie imitate, încît te face să uiţi prea uşor veritabilul ei conţinut de adevăr şi înţelepciune. Tineretul are într-adevăr motive întemeiate şi raţionale să declare război tuturor aşa-numitelor „establishments". E însă greu să ne dăm seama cîţi dintre tinerii re-voltaţi — incluzînd studenţi — acţionează realmente pe baza acestor motive. Ceea ce se întîmplă în cadrul încăierărilor publice îşi are cu siguranţă cauza în porniri total diferite, inconştient etologice, dintre care ura etnică se află fără îndoială pe locul întîi. Din păcate, tinerii meditativi şi care acţionează din motive raţionale sînt mai puţin violenţi, astfel încît tabloul exterior al revoltei este dominat în mod preponderent de simptomele regresiei nevrotice. După toate aparenţele, tinerii rezonabili manifestă o loialitate prost înţeleasă, nefiind în stare să se distanţeze de cei care acţionează în baza impulsurilor. în urma discuţiilor purtate cu studenţii mi-am dat seama că numărul celor cu

care te poți înțelege nu e deloc atît de mic pe cît s-ar părea judecind după tabloul exterior al manifestărilor de revoltă.

Nu trebuie însă uitat faptul că întotdeauna considerentele raționale reprezintă un impuls cu mult mai slab decît forța primordială, instinctivă și elementară a agresiunii care se află în realitate îndărătul fenomenului analizat. Un alt fapt care nu trebuie uitat este acela că abandonarea totală a tradițiilor părintești se repercutează asupra tinerilor înșiși. Urmările pot fi catastrofale. în timpul fazei de „neofilie fiziologică", tînărul aflat în pubertate simte o dorință copleșitoare de a se alătura unui grup etnic și de a participa în primul rînd la agresiunea colectivă. Această dorință este la fel de intensă ca orice altă pornire programată filogenetic, fiind comparabilă cu foamea ori cu sexualitatea. Prin înțelegere rațională și procese de învățare, toate acestea pot fi în cel mai bun caz fixate pe un anumit obiect, fără ca rațiunea să ajungă vreodată să le domine total ori chiar să le înăbușe. Acolo unde acest lucru reușește aparent, există pericolul de nevrozare.

După cum s-a mai arătat, procesul „normal" în acest stadiu ontogenetic, altfel spus procesul care decurge în interesul menținerii calității de sistem a unei culturi, constă în aceea că tinerii dintr-un grup etnic se reunesc sub semnul unor noi idealuri și reformează în mod esențial normele tradiționale de comportare, fără a se lepăda însă în întregime de bunurile culturale

părintești. Tînărul se identifică așadar fără echivoc cu grupul tînăr al unei culturi bătrîne. Fiind prin natura sa o ființă culturală, omul nu poate afla o identificare pe deplin satisfăcătoare decît într-o cultură și printr-o cultură. Dacă obstacolele deja discutate îi fac imposibil acest lucru, atunci el își va satisface nevoia de identificare și de apartenență la un anumit grup printr-un *obiect compensator,* la fel ca în cazul instinctului sexual nesatisfăcut. în cercetarea instinctelor s-a observat de mult cu cîtă ușurință instinctele nesatisfăcute sînt compensate cu ajutorul unor obiecte uluitor de nepotrivite, dar cu greu s-ar putea găsi un exemplu mai impresionant decît modalitatea în care tinerii ce tînjesc după apartenența la un grup își aleg nu rareori obiectul. Ei nu-și pot închipui nimic mai rău decît să nu aparțină nici unui grup, fiind astfel gata să facă parte chiar și din cea mai sordidă dintre comunități, aceea a drogaților. Aristide Esser, expert în domeniu, a arătat că în afara plictiselii, de care a fost vorba în capitolul V, dorința de a aparține unui grup este cea care împinge un număr tot mai mare de tineri către droguri.

Acolo unde nu există un grup căruia să i te poți alătura, există întotdeauna posibilitatea de a constitui unul „pe măsură". Bande de tineri parțial sau în întregime criminali, de tipul celor descrise atît de potrivit în celebrul film muzical *West Side Story,* reprezintă o simplificare de-a dreptul schematică a programului filogenetic al grupului etnic, din care lipsește însă din păcate

transmiterea culturală, caracteristică numai grupurilor care s-au format în mod natural, nu şi celor patologice. Ca şi în *musical-ul* amintit, de multe ori două bande se formează concomitent cu unicul scop de a oferi obiecte potrivite pentru agresiuni colective. Grupurile engleze de „Rocks and Mods" sînt, dacă mai există, un exemplu tipic. Aceste perechi de grupuri agresive sînt în orice caz mai uşor de suportat decît rockerii din Hamburg, de exemplu, care şi-au făcut un ţel în viaţă din a ciomăgi bătrîni lipsiţi de apărare.

Incitarea emoţională inhibă activitatea raţională, hipotalamusul blochează cortexul. Mai mult decît pentru orice altă emoţie, acest lucru este valabil în cazul urii etnice, colective, pe care o cunoaştem prea bine sub formă de ură naţională. Trebuie să ne fie clar faptul că ura generaţiei tinere împotriva generaţiei mai în vîrstă provine din aceleaşi surse. Falsificînd orice mesaj care e transmis şi transpunîndu-l în opusul său, ura e mai rea decît orbirea şi surzirea totală. Orice li s-ar spune tinerilor revoltaţi pentru a preveni distrugerea propriilor lor bunuri esenţiale va fi răstălmăcit în mod previzibil ca fiind o încercare parşivă de sprijinire a „establishment"-ului. Ura nu te face doar orb şi surd, ci te poate face şi incredibil de prost. E greu să-i convingem de propriul lor interes pe cei care ne urăsc. Va fi greu să le explicăm că tot ceea ce a luat naştere în decursul evoluţiei culturale e la fel de indispensabil şi demn de veneraţie ca şi rezultatul evoluţiei filogenetice, va fi greu să le explicăm că o cultură poate fi stinsă ca flacăra unei lumînări.

VIII
Receptivitatea la îndoctrinare

Profesorul meu Oskar Heinroth, care a fost prin vocaţie un cercetător al naturii şi un zeflemist al ştiinţelor sociale, obişnuia să spună: „Ceea ce gîndim e de cele mai multe ori fals, dar ceea ce ştim e adevărat." Această frază, lipsită de încărcătură în privinţa teoriei cunoaşterii, exprimă extraordinar de bine procesul evolutiv al întregii cunoaşteri umane şi poate al cunoaşterii în genere. La început „ne gîndim" la ceva, apoi comparăm acel ceva cu experienţa şi cu datele empirice care ne parvin, pentru a ne da seama apoi în funcţie de concordanţa sau neconcordanţa lor dacă ceea ce „am gîndit" e adevărat sau fals. Această comparare a unei regularităţi interioare ce a luat naştere în organism într-un mod neelucidat cu o a doua regularitate, ce guvernează lumea exterioară, reprezintă probabil cea mai importantă metodă prin care un organism viu poate ajunge la cunoaştere. Karl Popper şi Donald Campbell numesc această metodă „pattern matching", ambele cuvinte fiind greu traductibile.

Acest proces de dobîndire a cunoaşterii decurge în cea mai simplă actualizare, în princi-

piu, în acelaşi mod încă de la prima treaptă a vieții; în fiziologia perceperii el este utilizat la tot pasul, iar în gîndirea conştientă a omului el ia forma presupunerii şi a confirmării care-i succedă. De multe ori, un lucru pe care ni-1 închipuim, mai întîi prin presupunere, se dovedeşte fals în urma confruntării cu exemplul, dar ceea ce se confirmă printr-un număr satisfăcător de mare de probe devine un lucru ştiut. în ştiință, aceste procese se numesc alcătuirea ipotezelor şi verificarea lor.

Din păcate însă, aceşti doi paşi ai cunoaşterii nu sînt foarte clar delimitați între ei, iar rezultatul verificării nu este nici pe departe atît de precis pe cît ar părea din spusele profesorului meu Heinroth. Ipoteza reprezintă un element constructiv situat la baza edificiului rațional, iar constructorul ştie de la bun început că va renunța la acest element pe parcursul procesului constructiv. Ea nu este altceva decît o supoziție *provizorie,* care nu se justifică decît atunci cînd există posibilitatea practică de a o contrazice prin fapte special căutate în acest scop. O ipoteză ce nu poate fi „falsificată" nu poate fi nici verificată, neputînd fi astfel folosită în munca experimentală. Cel care emite o ipoteză trebuie să îi fie recunoscător oricui îi arată noi căi prin care ipoteza sa se poate dovedi a fi insuficientă, deoarece orice verificare constă doar în aceea că ipoteza se dovedeşte a rezista în fața încercărilor de a o contrazice. La urma urmei, tocmai în căutarea unor astfel de confirmări constă *munca*

oricărui cercetător al naturii. Nu degeaba se vorbeşte de ipoteze de lucru, iar o ipoteză de lucru e cu atît mai utilă cu cît se pretează mai bine la munca de verificare: probabilitatea ca ea să fie adevărată creşte o dată cu numărul faptelor învățate care i-au putut fi integrate.

O părere eronată frecventă şi în rîndul teoreticienilor cunoaşterii este aceea că o ipoteză ar fi în mod definitiv contestată atîta vreme cît există fie şi numai un singur fapt sau puține fapte care să nu i se poată integra. Dacă ar fi aşa, toate ipotezele existente ar fi contestate, căci nu se găseşte nici una care să satisfacă *toate* exigențele, întreaga noastră cunoaştere nu este decît o *apropiere* de realitatea extrasubiectivă pe care dorim să o cuprindem cu mintea; ce-i drept, e o apropiere progresivă. O ipoteză nu poate fi niciodată contrazisă de un singur fapt care nu concordă cu ea, ci numai de o altă ipoteză, care reuşeşte să integreze *mai multe* fapte decît ea însăşi. Astfel, „adevărul" este acea ipoteză de lucru care este cea mai adecvată să niveleze calea către acea altă ipoteză ce poate explica mai mult.

Gîndirea şi simțirea noastră nu acceptă însă acest fapt indubitabil din punct de vedere teoretic. Chiar dacă ne spunem tot timpul că întreaga noastră cunoaştere, tot ceea ce percepem din realitatea extrasubiectivă nu reprezintă decît o imagine grosolană simplificată şi aproximativă a lucrurilor care există în sine, nu ne putem împiedica să considerăm pur şi simplu

ca adevărate anumite lucruri, fiind convinşi de absoluta lor veridicitate.

Privită corect din punct de vedere psihologic şi înainte de toate fenomenologic, această convingere poate fi asemuită cu o *credinţă,* în toate sensurile cuvîntului. Dacă cercetătorul ştiinţelor naturii a verificat o ipoteză într-atît încît ea să merite numele de teorie, şi dacă teoria a avansat atît de mult, încît nu mai poate fi modificată în mod previzibil decît în condiţiile unor ipoteze suplimentare, nu însă în trăsăturile ei esenţiale, atunci „credem cu tărie" în ea.

Această credinţă nu provoacă nici un fel de daune, deoarece o astfel de teorie „definitivată" îşi păstrează valoarea de *„adevăr"* în domeniul ei de valabilitate şi în cazul în care acesta se va dovedi mai puţin cuprinzător decît se credea la vremea lansării teoriei. Aşa s-a întîmplat de pildă în cazul întregii fizici clasice, al cărei domeniu de valabilitate a fost îngrădit de teoria cuantică, fără a fi însă contrazisă în adevăratul sens.

După cum cred şi în tezele mecanicii clasice, eu „cred" într-o serie întreagă de teorii care prezintă un înalt grad de probabilitate: astfel, sînt ferm convins că aşa-numita imagine despre lume a lui Copernic este adevărată, şi m-ar mira nespus dacă s-ar dovedi a fi corectă teoria cu prost renume că Pămîntul e gol pe dinăuntru sau că planetele parcurg totuşi pe boltă ciudate traiectorii epiciclice, după cum se credea pe vremea lui Ptolemeu.

Există însă şi lucruri în care cred aproape la fel de mult ca în teoriile dovedite, fără a mă putea baza pe nici un fapt care să-mi confirme convingerile. Cred de pildă că universul e guvernat de o singură înlănţuire de legi ale naturii, care nu se contrazic reciproc şi care nu pot fi niciodată nesocotite. Această convingere, care are pentru mine un caracter de-a dreptul axiomatic, exclude orice fenomen nenatural, altfel spus, consider că toate fenomenele descrise de parapsihologi şi de spiritişti reprezintă autoînşelări. Această părere e total neştiinţifică, fiind posibil ca fenomenele nenaturale să aibă loc foarte rar şi proporţiile lor să fie reduse, astfel încît faptul că eu nu am avut niciodată ocazia să mă conving cu propriii mei ochi de adevărul lor nu mă îndreptăţeşte să fac declaraţii cu privire la existenţa sau inexistenţa lor. Credinţa mea pur religioasă, trebuie s-o recunosc, este aceea că nu există decît *un* mare miracol, nu şi miracole, la plural, sau, aşa cum a spus filozoful poet Kurd LaCwitz, că Dumnezeu nu are nevoie să facă minuni.

Am spus că aceste convingeri — motivate atît ştiinţific cît şi prin simţiri — se aseamănă din punct de vedere fenomenologic cu o credinţă. Pentru a asigura năzuinţei sale către cunoaştere o bază fie ea şi numai aparent solidă, omul nu are altă soluţie decît că considere anumite fapte ca fiind sigure, presupunîndu-le în concluziile sale ca puncte arhimedice de sprijin, în cadrul alcătuirii ipotezelor, se *simulează* con-

ştient siguranţa unei astfel de presupuneri, se **face** „ca şi cum" ea ar fi adevărată pentru a se vedea ce rezultă de aici. Cu cît se lu-crează mai mult pe baza unor astfel de puncte arhimedice fictive fără ca edificiul să devină contradictoriu în sine, prăbuşindu-se, cu atît mai probabilă devine supoziția inițial amețitoare ca în conformitate cu principiul iluminării reciproce punctele arhimedice de sprijin să fie adevărate.

Ipoteza că anumite lucruri ar fi pur şi simplu *adevărate* se numără, aşadar, printre procedeele indispensabile ale năzuinței omului către cunoaştere. Totodată, cercetarea umană se bazează pe premisa că *se speră* în adevărul presupunerii, în corectitudinea ipotezei. Nu există decît relativ puţini cercetători ai ştiinţelor naturii care preferă să procedeze *per exclusionem,* eliminînd experimental una după alta posibilitățile de explicaţie, pînă cînd ultima care rămîne în picioare trebuie să fie cea adevărată. Trebuie să fim conştienţi de faptul că cei mai mulţi dintre noi *îşi iubesc* ipotezele, astfel încît un exerciţiu de gimnastică dureros, dar care te menține tînăr şi sănătos, este obiceiul de a arunca în fiecare zi cîte o ipoteză favorită peste bord, ca un fel de sport de dimineață. Desigur că şi perioada de timp în care am crezut în ea contribuie la „dragostea" pe care o simţim față de o ipoteză; obiceiurile de gîndire ajung să fie „îndrăgite" la fel de uşor ca oricare altele. Acest lucru e valabil mai ales atunci cînd ele nu au fost create de persoana în cauză, ci sînt preluate de la un

mare şi stimat profesor. Dacă acesta a fost des- < coperitorul unui nou principiu explicativ, avînd astfel *mulţi* elevi, la ataşamentul descris se adaugă efectul de masă al unei opinii împărtăşite de mulţi oameni.

Toate aceste fenomene nu reprezintă încă nimic rău în sine, fiind chiar îndreptăţite. într-adevăr, o ipoteză bună de lucru devine mai probabilă dacă de-a lungul unei perioade mari de timp, de ordinul anilor chiar, cercetarea nu a scos la iveală nici un fel de fapte care să o contrazică. Principiul iluminării reciproce îşi sporeşte efectul o dată cu trecerea timpului. De asemenea, vorbele unui profesor responsabil merită să fie ascultate, avîndu-se în vedere faptul că acesta se va gîndi cu multă grijă la tot ce le va spune elevilor, accentuînd, dacă e cazul, că nu face decît să emită o ipoteză. Numai în urma unei reflecţii minuţioase un astfel de om va considera că o teorie de-a sa e „coaptă pentru manual". Nu trebuie să-i condamnăm nici pe cei care ajung să creadă cu mai multă tărie în ceva dacă opinia lor e împărtăşită şi de alţii. Patru ochi văd mai mult decît doi, şi mâi ales în cazul în care celălalt a pornit de la o bază inductivă de un tip diferit, ajungînd la aceleaşi rezultate, înseamnă că e vorba de o confirmare evidentă.

Toate aceste efecte care întăresc o anumită convingere pot apărea din păcate *şi fără* să fie îndreptăţite. în primul rînd, se poate întîmpla ca o ipoteză să fie, după cum s-a arătat la p. 93, în aşa fel alcătuită încît toate experimentele pe

care ea le dictează nu pot decît să o confirme din capul locului. Ipoteza că reflexul ar fi singura performanță elementară a sistemului nervos central a dus de pildă exclusiv la experimente în care se înregistra răspunsul sistemului la o *schimbare* de stare. Aceste experimente nu au putut releva faptul că sistemul nervos realizează mai mult decît simpla reacție pasivă la acțiunea unor stimuli. E nevoie în aceeaşi măsură de autocritică şi de o bogăție de gînduri fanteziste pentru a nu cădea în greşeala care descalifică ipoteza din calitatea ei de ipoteză de lucru, indiferent cît ar fi ea de „fructuoasă" în sensul colectării de „informații" privite din punctul de vedere al teoriei informaționale. în această situație, ipoteza nu va mai duce decît în foarte rare cazuri la dobîndirea de cunoştințe.

Oricîte foloase ar aduce în cadrul înființării unei „şcoli", adică a unei noi direcții de cercetare, şi încrederea în învățăturile unui maestru prezintă pericolul formării unor doctrine. Orice mare geniu care a descoperit un nou principiu explicativ înclină de obicei să exagereze în privința domeniului de valabilitate al descoperirii sale. Jacques Loeb, Ivan Petro viei Pavlov, Sigmund Freud şi mulți alți oameni cu adevărat mari au făcut-o. Cînd la aceasta se mai adaugă şi faptul că teoria e prea plastică, neîndemnînd la falsificări, venerația față de maestru face ca elevii să devină apostoli, iar şcoala o religie şi un cult, după cum s-a întîmplat în multe locuri cu teoria lui Sigmund Freud.

Pasul hotărîtor în alcătuirea unei doctrine în sensul strict al cuvîntului constă însă în aceea că la cei doi factori discutați, care au darul să sporească gradul de credibilitate al teoriei, se adaugă *numărul* foarte mare de adepți. Posibilitățile deschise astăzi de mijloacele de comunicare în masă: ziare, radio, televizor, duc foarte uşor la transformarea unei teorii, care nu reprezintă decît o ipoteză ştiințifică neverificată, nu numai într-o opinie ştiințifică generală, ci în însăşi opinia publică în genere.

Din nefericire, în acel moment intră în acțiune toate mecanismele care servesc la menținerea unor tradiții recunoscute, mecanisme despre care am vorbit pe larg în capitolul VI. Doctrina va fi susținută cu aceeaşi perseverență şi cu aceeaşi accentuare a afectelor cu care s-ar cuveni să fie apărate de distrugere înțelepciunile pline de miez şi cunoaşterea filtrată prin selecție ale unei culturi vechi. Cel ce nu împărtăşeşte o anumită opinie e înfierat ca eretic, denigrat şi cît se poate de discreditat. Asupra lui se orientează reacția specială a „mobbing"-ului, a urii de rasă.

O astfel de doctrină devenită religie atotcuprinzătoare le asigură adepților ei satisfacția subiectivă de a cunoaşte în mod definitiv caracterul revelației. Toate faptele care o contrazic vor fi negate, ignorate sau, lucru ce se întîmplă cel mai adesea, *refulate* în sensul lui Sigmund Freud, adică izgonite sub pragul conştiinței. Cel care refulează aceste fapte se va opune cu o îndîrjire puternic marcată de afecte oricărei tentative de

♦ conştientizare a lor, rezistenţa opusă fiind cu atît mai mare cu cît ar fi mai mare modificarea la care conştientizarea ar supune opiniile sale, mai ales în ceea ce priveşte opiniile sale despre sine însuşi. Philip Wylie spunea: „întotdeauna întîlnirea unor oameni avînd doctrine contradictorii a dus la o aversiune puternică de ambele părţi, fiecare parte fiind convinsă că cealaltă greşeşte şi e păgînă, necredincioasă şi barbară, constînd exclusiv din intruşi puşi pe nelegiuiri. Astfel a • început apoi în mod regulat Războiul Sfînt."

Toate acestea s-au întîmplat de nenumărate ori, după cum spune şi Goethe: „La urma urmei, în toate sărbătorile demonice, ura partinică are cel mai bun efect, pînă la spaima cea de pe urmă." îndoctrinarea are însă efect cu adevărat satanic abia în momentul în care ea reuneşte într-o unică erezie mari mulţimi de oameni, continente întregi, poate chiar întreaga omenire. Tocmai acest pericol ne ameninţă acum. Cînd, pe la sfîrşitul secolului trecut, Wilhelr.t Wundt a făcut prima încercare serioasă de a transforma psihologia într-o ştiinţă a naturii, în mod uimitor noua direcţie de cercetare nu s-a orientat după biologie. Deşi descoperirile lui Darwin erau pe atunci unanim cunoscute, noua psihologie experimentală a rămas total străină de metodele comparatiste şi de considerentele filogenetice. Ea s-a orientat după modelul fizicii, unde la vremea aceea tocmai era în mare vogă teoria atomului. S-a pornit de la premisa că, în mod asemănător cu alcătuirea materiei, şi comportamentul fiinţelor vii trebuie să se compună din elemente independente şi indivizibile. Dorinţa în sine corectă de a se ţine cont deopotrivă de aspectele compensatoare ale domeniului fiziologic şi psihologic a dus în mod necesar la considerarea *reflexului* ca fiind cel mai important ori chiar singurul element al tuturor proceselor nervoase, incluzîndu-le aici şi pe cele mai complicate. Totodată, descoperirile lui I. P. Pavlov au făcut ca procesul de însuşire a reflexului condiţionat să apară ca un corolar fiziologic univoc la procesele de asociere cercetate de Wundt. Geniul deţine prerogativa de a exagera în privinţa domeniului de valabilitate al unui nou principiu explicativ, aşa că nu poate surprinde faptul că aceste descoperiri epocale şi care se confirmau reciproc într-un mod atît de convingător au făcut ca nu numai descoperitorii lor, ci şi toată lumea ştiinţifică să creadă că „întregul" comportament animal şi uman s-ar putea explica pe baza reflexului şi a reacţiei condiţionate. Succesul bine meritat cu care teoria reflexului şi cercetarea reacţiei condiţionate şi-au făcut intrarea în forţă, simplitatea impunătoare a ipotezei şi aparenta exactitate a experimentului au făcut din amîndouă nişte direcţii de cercetare dominante în întreaga lume. Marea influenţă pe care aceste direcţii au dobîndit-o asupra opiniei publice are însă o altă explicaţie. Aplicînd teoriile lor în sfera umanului, ele sînt potrivite să spulbere toate grijile izvorîte din existenţa domeniului instinctiv si subconştient

al omului. Adepţii ortodocşi ai teoriei afirmă cu convingere că omul s-a născut ca o pagină nescrisă şi că tot ceea ce gîndeşte, simte, ştie şi crede ar fi rezultatul „condiţionării" sale (după cum spun din păcate şi anumiţi psihologi germani).

Din motive pe care Philip Wylie le-a recunoscut foarte clar, această părere a avut un ecou general. Chiar şi oamenii religioşi au împărtăşit-o, presupunînd că, dacă orice copil vine pe lume ca *tabula rasa,* credincioşii au datoria de a educa pe cît posibil toţi copiii în propria lor religie, considerată ca fiind singura adevărată. Astfel, dogma behavioristă va întări convingerile oricărui doctrinar, nefăcînd nimic pentru concilierea doctrinelor religioase. Americanii liberali şi intelectuali, care manifestă o predilecţie pentru teoriile palpabile, simple, uşor de înţeles şi înainte de toate mecanice, au îmbrăţişat aproape fără excepţie această doctrină, în primul rînd datorită faptului că ea a reuşit să le apară în mod fals ca fiind un principiu al libertăţii şi democraţiei.

Faptul că toţi oamenii au dreptul la aceleaşi posibilităţi de dezvoltare este un adevăr etic indubitabil. Cu mare uşurinţă acest adevăr poate fi însă răstălmăcit într-un neadevăr, care afirmă că toţi oamenii ar avea în mod potenţial aceeaşi valoare. Doctrina behavioristă merge chiar cu un pas mai departe, afirmînd că toţi oamenii ar putea ajunge egali între ei dacă ar evolua în condiţii exterioare identice, ajungînd cu toţii oameni ideali dacă aceste condiţii ar fi ideale. Pentru aceasta însă, oamenii nu ar putea

sau mai bine zis *nu ar trebui* să aibă nici un fel de însuşiri moştenite, mai ales de tipul celor care determină comportamentul social şi nevoile sociale.

Astăzi, potentaţii din America, Uniunea Sovietică şi China sînt cu toţii de părere că o condiţionare nelimitată a omului ar fi în cel mai înalt grad salutară. Credinţa lor în doctrina pseudodemocratică porneşte — conform afirmaţiilor lui Wylie — de la dorinţa ca ea să fie adevărată, căci aceşti manipulatori nu sînt defel nişte supraoameni de o isteţime satanică, ci doar simple victime umane ale propriei doctrine inumane. Specificul uman este străin de această doctrină, care salută toate fenomenele de dezumanizare descrise în acest tratat, fenomene ce fac ca masele să poată fi mai uşor manipulate. Lozinca folosită e: „Blestem individualităţii!" Atît marii producători capitalişti cît şi funcţionarii sovietici sînt interesaţi în aceeaşi măsură să-i condiţioneze pe oameni, făcînd din ei nişte supuşi uniformi, lipsiţi în mod ideal de apărare, exact cum a arătat Aldous Huxley în romanul său de groază *The Brave Nezu World.*

Părerea eronată că atunci cînd îl „condiţionezi" bine, poţi face din om orice vrei stă la baza multor păcate capitale pe care omul le comite împotriva naturii, a naturii umane şi a omenirii. Faptul că o ideologie mondială şi politică ce rezultă din ea se bazează pe o minciună are *în mod obligatoriu* consecinţe dintre cele mai rele." Fără îndoială că doctrina pseudodemocratică se

morală şi culturală a Statelor Unite, care se profilează în mod ameninţător şi va antrena probabil întreaga lume occidentală.

A. Mitscherlich, care cunoaşte prea bine existenţa pericolului ca omenirea să fie îndoctrinată cu un fals cod de valori, corespunzînd numai intereselor manipulatorilor, face o ciudată afirmaţie: „Nu avem însă motive să considerăm că oamenii ar fi împiedicaţi să se realizeze individual de către subtilul sistem de manipulări din zilele noastre într-o mai mare măsură ca înainte." Dar eu cred, din contră, că tocmai aşa se întîmplă! Nicicînd mase de oameni atît de mari n-au mai fost împărţite în doar cîteva grupuri etnice, nicicînd fascinaţia maselor nu a mai fost atît de mare, nicicînd manipulatorii nu au mai avut o tehnică atît de bună a reclamelor, fondată pe experimentări ştiinţifice, nicicînd ei n-au mai dispus de „mijloace de informare în masă" atît de pătrunzătoare ca astăzi.

Nu numai scopurile pe care şi le propun potentaţii zilei, dar şi metodele prin care ei încearcă să-şi transforme supuşii în reprezentanţi ideali ai modului american de viaţă, în funcţionari şi oameni sovietici ideali sau orice alte produse ideale sînt în principiu aceleaşi în întreaga lume. Nici măcar nu ne mai dăm seama în ce măsură omul cultural occidental, pretins liber, e manipulat prin deciziile comerciale ale marilor producători. Dacă întreprindem o călătorie în Republica Democrată Germană sau în

şi lozincile roşii care au rolul să exercite un pro fund efect sugestiv prin omniprezenţa lor, exac ca acele „babbling machines" ale lui Aldou; Huxley, care murmură întruna cu o voce joase şi persuasivă textele propagandistice. Plăcută în schimb, resimţim absenţa reclamelor lumi noase şi a risipei. Nu se aruncă nimic ce ma poate fi folosit: hîrtia de ziar e folosită la amba larea mărfurilor, iar maşinile vechi de cînd Iu mea sînt întreţinute cu multă dragoste. încetu cu încetul, iese la iveală faptul că reclama pe care producătorii o fac pe scară largă nu este nicidecum de natură apolitică, ea îndeplininc de fapt — *mutatis mutanăis* — exact aceeaş funcţie ce revine în Est lozincilor. Nu tot ceee ce scrie în lozincile comuniste trebuie să *fii* neapărat nişte lucruri prosteşti şi rele. Aruncarea unor bunuri abia cumpărate pentru a le înlocui cu altele noi, creşterea în avalanşă a producţiei şi a consumului este însă ceva deopotrivă prostesc şi rău — în sensul etic al cuvîntului In măsura în care meşteşugurile sînt eliminate prin concurenţa industriei şi în care micii întreprinzători, inclusiv ţăranii, sînt incapabili să-şi asigure existenţa, sîntem cu toţii pur şi simplu siliţi să ne ghidăm viaţa supunîndu-ne dorinţelor marilor producători, să folosim alimentele şi îmbrăcămintea pe care ei le consideră bune pentru noi, şi lucrul cel mai rău este acela că din cauza condiţionării de care avem parte nici măcar nu ne dăm seama de ceea ce fac ei.

Cea mai eficientă metodă de a manipula mari mase de oameni prin uniformizarea năzuințelor lor o dă *moda.* Probabil că inițial ea apare din dorința general-umană de a face vizibilă în exterior apartenența la un anumit grup cultural sau etnic, aşa cum se întîmplă în cazul diferitelor porturi populare care au cunoscut datorită pseudoformării speciilor o minunată varietate de „tipuri", „subtipuri" şi „forme locale", mai ales în văile alpine. Despre relația lor cu agresiunea colectivă între grupuri am mai scris la p. 78. Un al doilea efect al modei, mai important în acest context, a apărut probabil abia atunci cînd în sînul unor mari comunități urbane s-a manifestat tendința de a se marca în mod public propria ierarhie, „starea" fiecăruia fiind exprimată prin îmbrăcăminte. Laver a arătat foarte bine în comunicarea ținută la Simpozionul de la Institute of Biology din Londra din 1964 că întotdeauna stările mai bine situate au vegheat ca acelea inferioare să nu-şi confecționeze însemne ierarhice „necuvenite" stării lor. In nici un alt domeniu al istoriei civilizației democratizarea crescîndă a țărilor europene nu este exprimată cu o mai mare claritate ca în moda vestimentară.

Probabil că la început moda a exercitat o influență în sensul stabilizării şi conservării direcției de dezvoltare culturală. Patricienii şi aristocrații erau aceia care îi prescriau legile. După cum a arătat Otto Koenig, în istoria uniformelor multe însemne vechi provenind de pe

vremea cavalerilor şi care dispăruseră de mult din uniforma ostaşilor de rînd s-au păstrat un timp foarte îndelungat ca însemne caracteristice ale ofițerilor de rang înalt şi foarte înalt. Acest respect pentru tradiție a dispărut în momentul în care s-a făcut simțit fenomenul de neofilie descris la p. 82. începînd de atunci, marile mase de oameni s-au arătat foarte receptive la toate înnoirile „moderne" care certificau un rang înalt. Bineînțeles că marii producători aveau tot interesul să încurajeze opinia publică în acest sens, invocîndu-se astfel „progresul" şi chiar patriotismul. După toate aparențele, ei au reuşit să convingă marea masă de consumatori de faptul că cel mai plauzibil „simbol al stării" (şi care asigură totodată cel mai eficient credit) l-ar constitui posesia celor mai noi haine, mobile, televizoare, maşini, maşini de spălat rufe, de spălat vase etc. Cele mai penibile nimicuri pot căpăta acest statut de simbol spre a fi exploatate din punct de vedere financiar de către marii producători, aşa cum arată următorul exemplu tragicomic: cunoscătorii în ale maşinilor îşi vor mai aduce aminte că pe vremuri automobilele Buick aveau lateral în dreptul capotei de motor nişte deschizături total lipsite de funcționalitate, de forma unor hublouri şi cu marginile cromate, modelul cu opt cilindri avînd de fiecare parte cîte trei găuri, iar cel mai ieftin, cu numai şase cilindri — doar cîte două. Cînd într-o bună zi firma a decis să doteze şi modelul cu şase cilindri cu cîte trei hublouri, conform aşteptărilor

cifra de vînzări la acest tip a crescut considerabil, posesorii modelului cu opt cilindri arătîndu-se în schimb revoltați de faptul că simbolul ce se cuvenea să pecetluiască statutul automobilului lor putea fi văzut acum şi pe tipurile inferioare.

Cel mai dăunător efect al modei se manifestă însă în domeniul ştiinţelor naturii. Ar fi o mare greşeală să se creadă că oamenii de ştiinţă ar fi feriţi de bolile culturale ce fac obiectul tratatului de faţă. Numai reprezentanţii ştiinţelor care sînt în mod nemijlocit afectate, cum ar fi ecologia şi psihiatria, îşi dau seama că e ceva putred cu specia *homo sapiens L.,* dar dintre toate ştiinţele tocmai acestea două se bucură în zilele noastre de cea mai slabă recunoaştere în rîndurile opiniei publice, fapt asupra căruia George Gaylord Simpson a atras atenţia în chip excelent în articolul său satiric apărut recent despre „Peck order" a ştiinţelor.

Nu numai opinia publică *despre* ştiinţă, ci şi opinia dominantă *în rîndurile* oamenilor de ştiinţă înclină să considere mai importante acele ştiinţe care corespund punctului de vedere al unei omeniri degradate şi masificate, înstrăinate de natură, care nu mai crede decît în valorile comerciale, fiind domesticită, incapabilă de vreo simţire puternică şi neinteresată de tradiţie. Privind în mare, şi opinia publică a ştiinţei naturii e afectată de ansamblul fenomenelor de degradare descrise în capitolul anterior. „Marea ştiinţă" nu este nicidecum ştiinţa despre cele

mai profunde şi înalte probleme ale planetei noastre, nicidecum ştiinţa despre sufletul şi spiritul uman, ci, din contră, ea este exclusiv ceea ce poate aduce mulţi bani sau multă energie sau ceea ce conferă o mare putere, chiar dacă nu e vorba decît de puterea de a distruge tot ce este frumos şi înălţător.

Primatul care îi revine cu adevărat fizicii între ştiinţele naturii nu trebuie tăgăduit. în complicatul sistem al ştiinţelor naturii, unde nu există contradicţii, fizica reprezintă temelia. Orice analiză reuşită la orice nivel, chiar şi la cel mai înalt nivel de integrare al sistemelor naturale, reprezintă un pas „în jos", către fizică. Analiza înseamnă în germană dizolvarea, iar ceea ce este dizolvat de către ea şi eliminat din lume nu constituie ansamblul legităţilor proprii de tip special al ştiinţelor naturii, ci în mod exclusiv *graniţele* sale cu cel mai apropiat ansamblu de legităţi mai generale. O dizolvare adevărată a graniţelor nu s-a putut realiza pînă acum decît o singură dată: chimia fizică a reuşit într-adevăr să extindă legile naturale ale domeniului ei de cercetare şi în sfere mai generale ale fizicii. Şi în biochimie se întrevede o dizolvare asemănătoare a graniţelor dintre biologie şi chimie. Chiar dacă astfel de succese spectaculoase nu au mai fost înregistrate şi în alte ramuri ale ştiinţelor naturii, principiul cercetării analitice este pretutindeni acelaşi: se încearcă reducerea fenomenelor şi legităţilor unui domeniu al ştiinţei, ale unui „strat al fiinţei *reale",* cum ar spune

Nicolai Hartmann, la cele care guvernează cel mai apropiat domeniu de cercetare cu o generalitate mai mare, pentru a le explica pe baza *structurii mai speciale,* care este specifică doar stratului superior al ființei. Ce-i drept, noi, biologii, considerăm că cercetarea acestor structuri şi a istoriei lor e destul de importantă şi destul de dificilă pentru ca biologia să nu fie privită ca o simplă ramură secundară a fizicii, aşa cum o face Crick („a rather simple extension of physics"), şi noi subliniem faptul că fizica se bazează la rîndul ei pe o ştiință biologică: pe ştiința spiritului uman viu. Dar, în sensul arătat mai sus doar sîntem buni „fizicieni" şi recunoaştem deschis faptul că fizica reprezintă baza către care tinde cercetarea noastră.

Consider însă că nu respectul bine meritat de care fizica se bucură ca bază a tuturor ştiințelor naturii i-a adus recunoaşterea publică drept „cea mai mare" dintre toate ştiințele, ci mai degrabă motivele amintite şi cît se poate de rele. Ciudatele aprecieri de care ştiințele au parte astăzi în rîndurile opiniei publice, care — după cum spunea pe drept Simpson — are o părere cu atît mai proastă despre o ştiință cu cît obiectul ei de cercetare e mai înalt, mai complex şi mai valoros, nu pot fi explicate decît prin aceste motive, la care se adaugă altele, despre care vom discuta acum.

Cercetătorii ştiințelor naturii au tot dreptul să aleagă obiectul de cercetare situat într-un anumit *strat al ființei reale, la* un anumit nivel —

mai înalt sau mai puțin înalt — de integrare al procesului vieții. Şi ştiința despre spiritul uman, mai ales teoria cunoaşterii, începe să devină o ştiință biologică. Aşa-numita exactitate a ştiinței naturii nu are nimic de-a face cu complexitatea şi nivelul de integrare al obiectului ei, depinzînd în mod exclusiv de autocritica cercetătorului şi de onestitatea metodelor sale. Denumirea, uzuală pentru fizică şi chimie, de „ştiințe exacte" reprezintă o denigrare a tuturor celorlalte. Expresii cunoscute, cum ar fi aceea că orice ştiință a naturii ar fi o ştiință în măsura în care conține matematică ori că ştiința ar presupune „să masori ceea ce e măsurabil şi să faci măsurabil ceea ce nu e măsurabil", reprezintă, atît din punctul de vedere al teoriei cunoaşterii cît şi din punct de vedere uman, cea mai mare prostie spusă vreodată de nişte oameni care ar fi trebuit să se priceapă mai bine la aceste chestiuni.

Deşi aceste pseudoînțelepciuni sînt în mod dovedit false, efectele lor mai domină şi astăzi imaginea ştiinței. E *la modă* acum să utilizezi modele cît se poate de asemănătoare fizicii, indiferent dacă astfel de metode pot sau nu duce mai departe cercetarea în domeniul respectiv. Fiecare ştiință a naturii, incluzînd fizica, începe cu descrierea, trecînd apoi la încadrarea fenomenelor descrise şi abia apoi la găsirea legităților care o guvernează. Experimentul serveşte la verificarea legilor descoperite, ocupînd astfel ultimul loc în ordinea metodelor. Aceste stadii, pe care încă Windelband le-a denumit stadiile

descriptive, sistematice şi nomotetice, trebuie să fie parcurse de orice ştiinţă a naturii. Deoarece fizica se află însă de mult timp în stadiul nomotetic şi experimental al dezvoltării ei şi, pe de altă parte, atinge un atît de înalt grad de abstractizare încît trebuie să-şi definească obiectele în primul rînd după operaţiile prin care capătă informaţii despre ele, există oameni care consideră că aceste metode ar trebui aplicate şi în cazul unor obiecte de cercetare ce nu pot fi abordate în actualul stadiu al cunoaşterii decît prin simpla observare şi descriere. Cu cît un sistem organic e mai complex, integrarea sa făcîndu-se la un nivel mai ridicat, cu atît mai strict trebuie să se ţină cont de ordinea lui Windelband, nerespectarea acestei ordini a metodelor ducînd tocmai în domeniul cercetării comportamentale la rezultate absurde din cauza aplicării premature a operaţionalismului experimental premodern. După cum era de aşteptat, această poziţie greşită este sprijinită de credinţa în doctrina pseudodemocratică, ale cărei teze afirmă că întregul comportament animal şi uman este determinat în mod exclusiv de influenţele mediului înconjurător şi de procesul de învăţare, negînd structura dezvoltată filogenetic a sistemului nervos central. Eroarea fundamentală a modului de gîndire şi de lucru dictat de gîndirea doctrinei behavioristă constă tocmai în această neglijare a structurilor: pur şi simplu, descrierea lor este considerată superfluă, singurele metode recunoscute ca legitime fiind cele

operaţionale şi statistice. Deoarece toate legităţile biologice decurg din funcţiile unor structuri, este un efort zadarnic acela de a se ajunge fără cercetarea descriptivă a structurii fiinţelor vii la abstractizarea legităţilor de care este guvernat comportamentul lor.

Pe cît sînt de simplu de întrevăzut aceste reguli elementare ale teoriei ştiinţei (pe care orice absolvent de liceu ar trebui de fapt să le stăpînească înainte de a începe studiul universitar), pe atît de încăpăţînat şi incorigibil se impune moda imitării fizicii în aproape întreaga biologie modernă. Efectul este cu atît mai nociv cu cît sistemul cercetat este mai complex şi cu cît se ştie mai puţin despre el. Sistemul neurosenzorial, care determină comportamentul în cazul animalelor superioare şi al omului, poate emite pretenţia de a se situa pe primul loc în ambele privinţe. Tendinţa, la modă acum, de a considera cercetarea la nivelurile inferioare de integrare drept „mai ştiinţifice" duce foarte uşor la atomism, altfel spus la cercetările parţiale ale unor sisteme subordonate fără a se ţine cont de specie şi de modul în care aceasta se încadrează în construcţia întregului. Greşeala metodologică nu constă, aşadar, în năzuinţa comună tuturor cercetătorilor naturii de a reduce chiar şi fenomenele de viaţă din cel mai înalt nivel de integrare la legi naturale de bază — în acest sens sîntem cu toţii „reducţionişti" —, ci în neglijarea în decursul încercărilor explicative a *structurii* infinit de complexe în care sînt inte-

grate subsistemele şi care, doar ele, pot explica însuşirile de sistem ale întregului. Această greşeală metodologică o numim reducţionism. Cine vrea să se informeze mai îndeaproape în legătură cu metodologia cercetării naturii, incluzînd sistemul ca întreg, poate citi cartea lui Nicolai Hartmann, *Aufbau Aer realen Welt,* sau *Reducţionism stratified* de Paul Weiss. în ambele opere e vorba în principal despre acelaşi lucru, multitudinea punctelor de vedere făcînd ca obiectul prezentat să apară deosebit de plastic. Cele mai rele consecinţe ale modei ştiinţifice din zilele noastre derivă din aceea că, asemenea modei vestimentare sau a automobilelor, ea creează simboluri de statut, care instaurează ierarhia ştiinţelor, ironizată de Simpson. Adevăratul operaţionalist modern, reducţionistul, cuantificatorul şi statisticianul manifestă un dispreţ plin de milă faţă de demodaţii care cred că putem afla date noi şi esenţiale despre natură fără observarea şi descrierea comportamentului animal şi uman, fără a face experimente şi chiar fără a număra. Preocupările legate de sistemele vii, prezentînd un înalt grad de integrare, sînt recunoscute ca „ştiinţifice" numai dacă în urma unor măsuri planificate — „simplicity filters", după cum le-a numit foarte bine Donald Griffin — însuşirile structurale ale sistemului trezesc imaginea falsă a unei simplităţi „exacte", altfel spus asemănătoare fizicii, sau dacă estimarea statistică a unui material informativ impunător prin numărul de date duce la ignorarea faptului

că „particulele" cercetate sînt oameni şi nu neutroni — ceea ce presupune să se facă abstracţie de toate aspectele cu adevărat interesante ale sistemelor organice cu un înalt grad de integrare, incluzînd omul. Acest lucru este valabil mai ales pentru trăirea subiectivă, care e refulată în sens freudian ca fiind ceva cît se poate de necuvenit. Cel care face din propria sa trăire subiectivă obiectul cercetărilor sale trece drept subiectivist şi are parte de cel mai mare dispreţ, mai ales atunci cînd îndrăzneşte să epuizeze izomorfia proceselor psihologice şi fiziologice ca izvor de cunoaştere întru înţelegerea acestora din urmă. Doctrinarii doctrinei pseudodemocratice se declară în mod deschis adepţi ai „psihologiei fără suflet", uitînd cu totul faptul că ei înşişi au cunoştinţă de obiectul „celor mai obiective" cercetări ale lor numai pe baza propriilor trăiri subiective. Cel care afirmă că şi ştiinţa despre spiritul uman poate fi practicată ca o ştiinţă a naturii e considerat pur şi simplu nebun.

Toate aceste puncte de vedere eronate ale oamenilor de ştiinţă din zilele noastre sînt în mod fundamental neştiinţifice. Ele pot fi explicate doar prin presiunea ideologică a consensului care leagă mari mase de oameni receptivi la fenomenul îndoctrinării, aceeaşi presiune făcîndu-se vinovată în mod frecvent în alte domenii ale vieţii umane de incredibile prostii aflate la modă. Marele pericol al îndoctrinării care e la modă în domeniul ştiinţei constă în aceea că ea ghidează setea de cunoaştere a multor cercetă-

tori moderni ai ştiinţelor naturii într-o direcţie total opusă faţă de cea care ar duce la adevăratul scop al năzuinţei omului către cunoaştere, care nu e altul decît mai buna sa autocunoaştere. Tendinţa pe care moda actuală o impune ştiinţelor e inumană în cel mai rău sens al cuvîntului. Mulţi gînditori care văd în mod lucid fenomenele de dezumanizare ce se manifestă pretutindeni asemeni unor tumori maligne înclină să creadă că gîndirea ştiinţifică ar fi inumană ca atare şi ar invoca pericolul „dezumanizării". Aşa cum rezultă şi din cele spuse pînă acum, eu nu sînt de aceeaşi părere. Cred, din contră, că oamenii de ştiinţă din zilele noastre, marcaţi fiind de vremurile în care trăiesc, sînt afectaţi de fenomene de dezumanizare ce se manifestă în mod primar peste tot în cultura neştiinţifică. Nu numai că există corespondenţe clare mergînd pînă în detaliu între aceste boli culturale generale şi acelea mai speciale, care afectează ştiinţa, dar la o analiză mai atentă se va vedea fără nici un dubiu că cele dintîi reprezintă cauza, şi nu efectul celor din urmă. Primejdioasa receptivitate la îndoctrinare care se manifestă ca o modă în cadrul ştiinţei, ameninţînd să lase omenirea fără nici un punct de sprijin, nu şi-ar fi găsit nicicînd un teren de manifestare dacă bolile culturale descrise în primele patru capitole nu i-ar fi netezit calea. Suprapopularea însoţită de inevitabila dezindividualizare şi uniformizare, înstrăinarea de natură, care a dus la dispariţia oricărui sentiment de veneraţie, întrecerea

comercială a omenirii cu sine însăşi, ce face ca pe baza gîndirii utilitariste mijlocul să devină scop în sine în condiţiile în care scopul iniţial este uitat, şi nu în ultimul rînd plafonarea emoţională generală, toate acestea duc împreună la fenomenele de dezumanizare care afectează ştiinţa. Ele nu sînt o consecinţă a acestor fenomene, ci chiar cauzele lor.

IX

Armele nucleare

Comparînd amenințarea omenirii prin armele nucleare cu consecințele pe care ea le suportă din cauza celorlalte şapte păcate capitale, eşti silit să recunoşti că dintre toate cele opt păcate acesta poate fi cel mai uşor evitat. Desigur că un nebun ori un psihopat nediagnosticat ar putea ajunge la butonul declanşator, desigur că un banal accident al părții adverse poate fi înțeles în mod eronat ca un atac, dezlănțuindu-se astfel dezastrul. în orice caz însă este absolut şi irevocabil clar ce măsuri ar trebui luate împotriva „bombei": să nu fie produsă ori să nu fie aruncată. Avîndu-se în vedere incredibila prostie colectivă a omenirii, acest lucru e destul de greu de atins. în ceea ce priveşte însă celelalte pericole, nici măcar aceia care le văd cu claritate nu ştiu ce s-ar putea face împotriva lor. Sînt mai optimist în privința posibilității ca bomba atomică să nu fie aruncată decît sînt în ceea ce priveşte celelalte şapte păcate capitale ale omenirii.

Cea mai mare pagubă pe care amenințarea prin armele nucleare o pricinuieşte deja şi o va pricinui omenirii şi în viitor chiar în cel mai favorabil caz constă în aceea că ea duce la crearea unei „atmosfere de sfîrşit al lumii". Fenomenele unei tendințe infantile şi iresponsabile de satisfacere imediată a unor dorințe primitive şi cele ale unei incapacități corespunzătoare de a resimți vreo responsabilitate cu privire la ceva aflat în viitorul îndepărtat se găsesc cu siguranță în corelație cu faptul că, în mod inconştient, la baza tuturor deciziilor stă întrebarea temătoare şi îngrijorată cît timp va mai exista lumea.

X

Rezumat

Această carte prezintă opt procese diferite, dar care se află într-o relaţie de interdependenţă cauzală, ameninţînd să ducă la dispariţia nu numai a culturii noastre contemporane, ci şi a omenirii ca specie.

Cele opt procese discutate sînt:

(1) Suprapopularea Pămîntului, care obligă printr-un exces de contacte sociale pe fiecare dintre noi la izolarea într-un mod principial „ne-omenesc", declanşînd totodată nemijlocit, în urma aglomerării multor indivizi într-un spaţiu restrîns, manifestări agresive.

(2) Pustiirea spaţiului vital natural, care nu distruge numai mediul exterior înconjurător, în care trăim, ci şi orice sentiment pios al omului în faţa frumuseţii şi măreţiei unei creaţii ce-i este superioară.

(3) întrecerea omenirii cu sine însăşi, care impulsionează tot mai rapid dezvoltarea tehno logiei în detrimentul nostru, făcîndu-i pe oa meni incapabili să mai perceapă adevăratele valori şi răpindu-le timpul necesar îndeletnicirii realmente omeneşti de a reflecta.

(4) Dispariţia tuturor sentimentelor şi afectelor puternice în urma procesului de moleşire. Dezvoltarea tehnologiei şi farmacologiei determină o intoleranţă crescîndă faţă de ceea ce provoacă cea mai mică senzaţie de neplăcere. Astfel, oamenii îşi pierd capacitatea de a trăi acea bucurie ce poate fi obţinută doar în urma unor eforturi îndelungate, depuse pentru în-vingerea obstacolelor. Jocul de contraste între bucurie şi suferinţă, care există prin firea lucrurilor, se pierde în oscilaţiile insesizabile ale unei plictiseli fără nume.

(5) Decăderea genetică. în afară de „simţul natural al dreptului" şi de anumite tradiţii juri dice care s-au transmis în timp, în cadrul civi lizaţiei moderne nu există nici un fel de factori care să exercite o presiune selectivă asupra evo luţiei şi menţinerii unor norme de comportare socială, în ciuda faptului că o dată cu dezvol tarea societăţii se resimte din ce în ce mai mult lipsa unor astfel de factori. Nu e exclus ca multe manifestări infantile, ce fac din mari părţi ale actualului tineret „revoltat" paraziţi sociali, să fie determinate genetic.

(6) Sfărîmarea tradiţiei. Astfel se ajunge la un punct critic, în care generaţia tînără nu mai e ca pabilă să se înţeleagă din punct de vedere cultu ral cu generaţia în vîrstă, ca să nu mai vorbim de imposibilitatea oricărei identificări. Genera ţia tînără o va trata pe cea în vîrstă ca pe *un grup etnic străin,* nutrind faţă de el sentimente de ură naţională. Această imposibilitate de identificare este cauzată în primul rînd de lipsa contactului între părinţi şi copii, fapt ce poate avea conse cinţe patologice încă din perioada de sugar.

(7) Creşterea receptivităţii omenirii la fenomenul de îndoctrinare. înmulţirea numărului de oameni strînşi într-un singur grup cultural duce, laolaltă cu perfecţionarea mijloacelor tehnice, la influenţarea opiniei publice în sensul unei uniformizări a mentalităţilor pe care istoria omenirii nu a mai cunoscut-o vreodată. La aceasta se adaugă faptul că efectul sugestiv al unei doctrine ce se bucură de succes creşte o dată cu numărul aderenţilor, urmînd poate chiar o proporţie geometrică. Se întîmplă deja în unele locuri ca un individ care se sustrage în mod conştient influenţei mediilor de informare în masă, cum ar fi de pildă televiziunea, să fie considerat un caz patologic. Efectele pierderii individualităţii sînt salutate de către toţi aceia ce vor să manipuleze mari mase de oameni. Sondajele de opinie, tehnica reclamelor şi moda abil dirijată îi ajută pe marii producători din Vest şi pe funcţionarii din Est să dobîndească acelaşi tip de putere asupra maselor.

(8) Cursa înarmării nucleare pune omenirea în faţa unor pericole mai uşor de evitat decît cele presupuse de procesele prezentate anterior.

Dezumanizarea descrisă în primele şapte capitole e înlesnită de doctrina pseudodemocratică, ce afirmă că nu organizarea sistemului nervos şi a organelor de simţ ale omului determină, prin evoluţia lor filogenetică, modul său de comportare socială şi morală, ci doar „condiţionarea" căreia omul îi este supus, în decursul ontogenezei sale, prin influenţa exercitată de către mediul cultural ambiant.

Bibliografie

BOLK, L., *Das Problem der Menschwerdung,* Jena, 1926.

CAMPBELL, D. T., *Pattern matching as an essential in distal Knowing,* în K. R. Hammond, *The Psychology ofEgon Brunswik,* Hoit, Rinehart & Winston, New York, 1966.

CARSON, R., *Silent Spring,* Houghton Mifflin, Boston, 1962.

CRICK, R, *OfMolecules and Men,* Univ. of Washington Press, Seattle, 1966.

ERIKSON, E. H., „Ontogeny of Ritualisation in Man", în *Philosophical Transactions,* Royal Society, Londra 251 B, 1966, pp. 337-349;

—, *Insight and Responsibility,* Norton, New York, 1964.

HAHN, K., „Die List des Gewissens", în *Erziehung und Politik, Minna Specht zu ihrem 80. Geburtstag,* Offentliches Leben, Frankfurt, 1960.

HARTMANN, N., *DerAufbau der realen Welt,* de Gruyter, Berlin, 1964.

HEINROTH, O., *Beitrage zur Biologie, namentlich Etnologie und Psychologie der Anatiden,* Verhandl. V. Internation. Ornithol. Kongrefi, Berlin, 1910.

HOLST, E. V., „Ober den Prozefi der zentralnervosen Koordination", în *Pflugers Archiv* 236,1935, pp. 149-158;

—, „Vom Dualismus der motorischen und der automatisch-rhythmischen Funktion im Riickenmark und vom Wesen des automatischen Rhythmus", în *Pflugers Archiv* 237,1936, p. 3.

HUXLEY, A., *Brave New World,* Chatto & Windus, Londra, 1932.

LAVER, J., „Costume as a Means of Social Aggression", în *The Natural History of Aggression,* editat de J. D. Carthy şi F. J. Ebling, Academic Press, Londra şi New York, 1964.

LEYHAUSEN, R, „liber die Funktion der Relativen Stimmungshierarchie. Dargestellt am Beispiel der phylogenetischen und ontogenetischen Entwicklung des Beutefangs von Raubtieren", în Z. *Tierpsychol.* 22,1965, pp. 412-494.

LORENZ, K., *Psychologie und Stammesgeschichte,* în G. Heberer (ed.), *Die Evolution der Organismen,* Fischer, Jena, 1954; *Das sogenannte Bose, Zur Naturgeschichte der Aggression,* Borotha-Schoeler, Viena, 1963; *Evolution and Modification of Behavior,* Univ. Press, Chicago, 1965; „Die instinktiven Grundlagen menschlicher Kultur", în *Die Naturwissenschaften 54,* 1967, pp. 337-388; *Innate Bases of Learning,* Univ. Press, Harvard, 1969.

KOENIG, O., *Kultur und Verhaltensforschung. Einfuhrung in die Kulturethologie,* Deutscher Taschenbuchverlag, Miinchen, 1970.

MTTSCHERLICH, A., *Die vaterlose Gesellschaft,* Miinchen, 1970.

MONTAGU, M. F., *Man and Aggression,* Univ. Press, Oxford, 1968.

POPPER, K. R., *The Logic of identific Discovery,* Harper & Row, New York, 1959.

SCHULZE, H., *Der progressiv domestizierte Mensch und seine Neurosen,* Lehmann, Miinchen, 1964; *Das Prinzip des Handelns in der Psychotherapie,* Enke, Stuttgart, 1971.

SIMPSON, G. G., „The Crisis in Biology", în *The Amerrican Scholar 36,*1967, pp, 263-377.

SPITZ, R. A., *The First Year of Life,* Int. Univ. Press, New York, 1965.

WEISS, P. A., *The Living System. Determinism Stratified,* în Arthur Koestler § Smythies, *Beyond Reductionism,* Hutchinson, Londra, 1969.

WYLIE, Ph., *The Magic Animal,* Doubleday, New York, 1968.

WYNNE-EDWARDS, V. C, *Animal Dispersion in Relation to Social Behaviour,* Oliver & Boyd, Londra, 1962.

Cuprins

Redactor DANIELA ŞTEFĂNESCU

Apărut 2001
BUCUREŞTI — ROMÂNIA

Tipografia : **S.C. ARBEIT S.R.L.**
1900 Timişoara str. Pestalozzi nr. 22